

Prikazi i osvrti

Antal MOLNÁR: *Zagrebačka biskupija i osmanska Slavonija u 17. stoljeću: uloga Katoličke crkve u teritorijalnoj integraciji kontinentalne Hrvatske* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022). 225 str. ISBN 978-953-8335-27-3.

Monografija *Zagrebačka biskupija i osmanska Slavonija u 17. stoljeću: uloga Katoličke crkve u teritorijalnoj integraciji kontinentalne Hrvatske* djelo je istaknutog i međunarodno priznatog mađarskog povjesničara Antala Molnára, ravnatelja Instituta za povijest Istraživačkog centra za humanističke znanosti u Budimpešti i profesora na Odsjeku za ranonovovjekovnu povijest Sveučilišta ELTE te na Papinskom orijentalnom institutu u Rimu, a objavljena je u ediciji Biblioteka Hrvatska povjesnica Hrvatskog instituta za povijest 2022. godine. Knjiga se nastavlja na autorova dosadašnja istraživanja s područja crkvene povijesti, s težištem na ulozi Katoličke Crkve te na djelovanju ugarskih katoličkih ustanova u vrijeme osmanske vlasti na području Ugarskoga Kraljevstva. Autorovo vrsno poznavanje tematike dokazuje i zavidan broj objavljenih monografija i znanstvenih studija. Ovo djelo, kako i sam autor navodi u *Uvodu* (1-8), metodom komparacije (koja je u posljednjem desetljeću sve prisutnija u istraživanju zajedničke hrvatsko-mađarske povijesti) osim djelovanja ugarskih katoličkih institucija prikazuje i odnos ugarskih i hrvatskih crkvenih institucija, oblikovan djelovanjem biskup-

skih vikara, koji su pod osmanskom vlašću bili jednako prisutni na području i sjeverno i južno od rijeke Drave. S ciljem što cjelovitije obrade teme autor je istraživao i prikupljao izvore u različitim inozemnim i tuzemnim arhivima, a poteškoće mu je stvarala raznovrsnost povijesnih vrela, njihova razasutost, obim i tematska neujednačenost; posljednje napose u slučaju ugarskih dijeceza. Monografija je podijeljena u tri velike tematske cjeline. Prva, naslovljena *Zagrebačka biskupija u sklopu ustrojstva ugarske Katoličke crkve u 16. i 17. stoljeću* (9-57), opisuje teritorijalno-administrativne promjene na području Zagrebačke biskupije uzrokovane osmanskim osvajanjima, što je detaljno objašnjeno u poglavlju *Posljedice osmanskog osvajanja na području Zagrebačke biskupije* (9-24). Autor te posljedice, u odnosu na predosmansko razdoblje, uočava u promjeni naziva i teritorija južno od Drave. U teritorijalno-terminološkom smislu, osmanska osvajanja nisu uzrokovala samo bržu integraciju spomenutog područja, već su u 17. stoljeću dovela i do pomicanja pojma Slavonije prema istoku. Pojam osmanske Slavonije definira se kao prostor međurječja Save i Drave pod vlašću Osmanlija, a termin Hrvatska rabi se za slavonsko i hrvatsko područje u posjedu kršćana, tzv. *reliquiae reliquiarum* (*Preustroj povijesno-geografskih okvira*, 9-13). Posljedice nadalje uočava u prekidima tijesnih veza između ugarskih i slavonskih crkvenih tijela, u teritorijalnim i materijalnim gubitcima Zagrebačke biskupije uslijed osmanskih osvajanja, a od kraja 16. stoljeća i u prisutnosti Vlaha, koji u crkveno-jurisdikcijskom smislu nisu bili pod ingerencijom zagrebač-

koga biskupa (*Teritorijalne i materijalne posljedice*, 14-19). Autor nadalje ističe da su uz osmanska osvajanja svojevrsna prijatna zagrebačkom natpastiru tijekom 16. i 17. stoljeća bili i pokret reformacije i doseljavanje vlaškoga stanovništva. U odnosu na Ugarsku, protestantizam je u hrvatskim krajevima doživio neuspjeh, ojačavši time temelje hrvatskog katoličanstva u 17. stoljeću. Međutim, pokušaj preobraćenja Vlaha, koji su bili pod jurisdikcijom pečkog patrijarha, kao i ideja o stvaranju unije, doživjeli su neuspjeh (*Reformacija i doseljavanje pravoslavnih Srba*, 19-24). U drugom poglavlju (*Mijene institucionalnoga ustroja Zagrebačke biskupije*, 24-57) autor pak opisuje strukturu, razvoj i rekonstrukciju crkvenih ustanova Zagrebačke dijeceze. Naglašava pritom važnost Stolnog kaptola te sastav, brojnost, društvenu pripadnost, način napredovanja i djelatnost njegovih kanonika. Svaki se segment zagrebačkoga Stolnoga kaptola i njegovih kanonika uspoređuje s ugarskima, te se zaključuje da su u mnogočemu slični (*Kaptol*, 24-33). Kaptol je imao važnu ulogu i u obrazovanju svećeničkih kandidata, a njihova se izobrazba odvijala na srednjoeuropskim sveučilištima, napose u Bologni, Beču, Grazu i Rimu (*Odgoj svećeničkih kandidata*, 33-38). Osim u strategiji obrazovanja budućega zagrebačkoga i ugarskoga klera, autor sličnosti uočava i u modelima razvoja karijera zagrebačkih i ugarskih biskupa, iako se imenovanje ugarskih zbog vrhovnog patronskog prava i okolnosti osmanskih osvajanja razlikovalo od zagrebačkih. Razlika se uočava i u zatvorenosti sustava u imenovanju zagrebačkih natpastira (zbog obavljanja banske časti) kao i u njihovom revnijem provođenju odredaba Tridentskog sabora u vidu uspostave seminarijskih mreža i održavanja biskupskih sinoda (*Biskupi*, 38-44). Zatim se, osim nižih i visokih crkvenih dostojanstvenika, uspoređuje i ustroj crkvenih ustanova, mreža župa i

samostana na području Zagrebačke biskupije s onima ugarskih dijeceza. Za razliku od nekih sjedišta ugarskih biskupija, Zagreb nikada nije došao pod osmansku vlast, što je omogućilo osnaživanje kršćanskih institucija na njegovu području. U odnosu na ugarski dio u 16. je stoljeću Zagrebačka biskupija očuvala brojnost župa te jedan dio franjevačkih i pavlinskih samostana smještenih južno od Drave. S druge pak strane, uslijed nedostatka klera u ugarskim se dijecezama pojavljuju laički duhovnici i licencijanti (*Rekonstrukcija ustrojstva crkvenih ustanova*, 44-51). Osmanska osvajanja i jačanje kršćanskih institucija u 17. stoljeću prouzrokovali su udaljšavanje hrvatskog katoličkog ustroja od ugarskoga, koji su do tada, pogotovo u srednjem vijeku, bili snažno povezani. Kao dokaz tomu autor navodi održavanje Zagrebačke sinode 1634. godine radi suprotstavljanja koncilskim odredbama ugarske metropolije i borbe za veću samostalnost Zagrebačke biskupije (*Zagrebačka sinoda 1634. godine: počeci hrvatske nacionalne konfesionalizacije*, 51-57). U drugoj tematskoj cjelini (*Ugarska katolička hijerarhija i osmanska Ugarska*, 59-76) autor opisuje tzv. osmansko-ugarsku zajedničku vlast (kondominij), koja je posljedica jačanja ugarskih institucija u onim područjima Ugarskoga Kraljevstva koja su bila pod vlašću Osmanlija. Istovremeno dolazi i do jačanja katoličke hijerarhije i izgradnje institucionalne mreže, u čemu osim malobrojnog svjetovnog klera sudjeluju i franjevci, isusovci te misionari (*Katolici u osmanskoj Ugarskoj*, 59-63). Misije su uglavnom vodile redovničke zajednice, među kojima se po uspješnosti ističu franjevci, međutim autor najvažnijom ugarskom misijom smatra isusovačku. Sveta Stolica širenje je katoličke vjere svela u institucionalne okvire osnivanjem Kongregacije za širenje vjere. Osim o njezinu djelovanju, autor progovara i o aktivnostima i ulozi beogradskih misij-

skih biskupa (*Sveta stolica i katoličke misije*, 63-66). Kao odgovor na misijsku djelatnost Svete Stolice, koja je uporište pronašla u balkanskoj crkvenoj strukturi, ugarska je Katolička Crkva na svoja područja pod vlašću Osmanlija slala biskupske vikare kao svoje zastupnike u Osmanskom Carstvu. Njihove ovlasti i službe autor je prikazao na primjeru šest ugarskih dijeceza (*Vikari ugarskih biskupa na područjima pod osmanskom vlašću*, 66-76). U trećoj tematskoj cjelini (*Jurisdikcija Zagrebačke biskupije nad teritorijem pod osmanskom vlašću*, 77-145), u odnosu na prethodnu, riječ je o djelovanju crkvenih institucija Zagrebačke biskupije na području osmanske Slavonije. U prvom poglavlju (*Pozadina prisutnosti zagrebačkih biskupa na teritoriju pod osmanskom upravom*, 77-100) autor je ustvrdio da je prisutnost hrvatskih staleža na području osmanske Slavonije izostala, a samim time i jačanje crkvenih institucija, devastiranih osmanskim osvajanjima, a u odnosu na ugarske staleže koji su bili prisutni na okupiranim područjima, osobito nakon Žitvanskoga mira, što je dovelo do jačanja katoličanstva i jurisdikcije ugarskih natpastira na tom teritoriju (*Hrvatsko-slavonski staleži i osmanska Slavonija*, 77-88). Potpuno uništena srednjovjekovna mreža samostana i župa omogućila je preuzimanje glavne ulogu u širenju katoličke vjere i pastoralnom djelovanju franjevcima iz bosanske franjevačke provincije, iz čijih su redova od 16. stoljeća imenovani apostolski vizitatori, ali i biskupi (*Katolička crkva u osmanskoj Slavoniji*, 88-99). U drugom poglavlju (*Vikari Zagrebačke biskupije na teritoriju pod osmanskom vlašću*, 100-145) autor opisuje strategiju crkvenih prelata Zagrebačke biskupije na području osmanske Slavonije s naglaskom na nastanku dužnosti zamjenika zagrebačkoga biskupa po uzoru na ugarski sustav (*Nastanak i ustaljivanje vikarske dužnosti*, 100-109), a njihovo je djelovanje bilo prožeto sukobima. Autor

naglašava sporove i sukobe povezane s teritorijalnom jurisdikcijom između franjevac i misijskih biskupa (*Jurisdiksijski sukobi s misijskim biskupima*, 109-127). Iz toga proizlazi da u je odnosu na vikare ugarskih biskupa glavna zadaća zagrebačkih bila zaštita jurisdiksijskih prava (*Pastoralne zadaće vikara*, 127-134). Također, autor ističe njihovu ulogu u prenošenju informacija o vojnim pohodima i odnosima snaga na okupiranom području, odnosno da su i zagrebački, kao i ugarski vikari u vojno-političkom smislu surađivali sa svjetovnim vlastima (*Obavještajne dimenzije*, 134-137). Posljednje je potpoglavlje knjige posvećeno djelovanju bosanskih franjevac na području Pešte, progovara se o njihovoj tamošnjoj rezidenciji i opisuju se veze s ugarskom crkvenom hijerarhijom (*Peštanska rezidencija bosanskih franjevac i vikar Ostrogonske nadbiskupije za teritorij pod osmanskom upravom*, 137-145).

Nakon iznošenja zaključaka (*Zaključak*, 147-151) autor donosi i dva priloga. Prvi je arhontologija katoličkih biskupa i nadbiskupa ugarskih i hrvatskih biskupija te misijskih biskupa koji su djelovali na okupiranom području u promatranome razdoblju, tj. u 16. i 17. stoljeću (*Nadbiskupi i biskupi ugarskih i hrvatskih katoličkih dijeceza 1526. – 1686.*, 153-163), što prati vrstan i bogat kartografski prikaz teritorijalnih promjena, biskupskih posjeda, mreža župa, samostanskih područja itd. na području Zagrebačke biskupije i osmanske Slavonije (*Karte*, 165-177). Na kraju knjige nalazi se popis objavljenih i neobjavljenih izvora i literature (*Izvori i literatura*, 179-215) te imensko kazalo (*Kazalo imena*, 217-225).

Monografija mađarskoga povjesničara Antala Molnára, iznjedrena na temelju bogate i do sada neistražene arhivske građe, a obogaćena podatcima iz recentnih domaćih i stranih izvora,

izniman je doprinos razumijevanju djelovanja i međusobnog odnosa crkvenih i svjetovnih institucija na područjima pod osmanskom vlašću. Komparativan pristup u obradi teme čitateljima daje uvid u strategije i mogućnosti djelovanja ugarskih i hrvatskih crkvenih institucija u promatranome razdoblju, a obrazlaže i ulogu Katoličke Crkve u teritorijalnim integracijskim procesima te će zasigurno postati temeljna literatura za daljnje proučavanje navedene tematike.

Eldina Lovuš

Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru. Knjiga II (1781.-1826.), transkripcija, kritičko izdanje i prijevod Petar Ušković Croata, stručna redakcija prijevoda Šime Demo (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru - Franjevački samostan Vukovar, 2022). LII + 843 str. ISBN 978-953-7980-33-7.

U izdanju Državnog arhiva u Vukovaru i Franjevačkog samostana u Vukovaru objavljena je u studenom 2022. *Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru. Knjiga II (1781.-1826.)*. Ova je knjiga petnaesta po redu u biblioteci *Gradivo za povijest Vukovarsko-srijemske županije* Državnog arhiva u Vukovaru. Knjigu je transkribirao, priredio kritičko izdanje i preveo Petar Ušković Croata, a stručnu redakciju prijevoda obavio je Šime Demo. Ovo izdanje uredili su Petar Elez i fra Ivica Jagodić.

Knjiga sadrži „Riječ urednika“ (str. IX-XII), uvodni tekst fra Danijela Patafte „Vukovarski franjevci na početku „dugoga“ 19. stoljeća – vrijeme revolucionarnih promjena“ (str. XV-XLIII), uputu priređivača i prevoditelja Petra Uškovića Croate „Uz kritičko izdanje i

prijevod kronike Franjevačkog samostana u Vukovaru“ (str. XLV-XLVII), slikovne priloge (str. XLIX-LI), prijepis izvornika *Kronike Franjevačkog samostana u Vukovaru* i prijevod izvornika na hrvatski jezik (str. 1-709), popis provincijala Franjevačke provincije Bosne Srebrene (1726.-1757.) i Franjevačke provincije sv. Ivana Kapistrana (1757.-1827.), popis vukovarskih gvardijana (1719.-1830.) (str. 713-716), popis vukovarskih gvardijana od 1781. do 1830. godine s kraćim biografskim podatcima (str. 717-731), popis lektora u Vukovaru u razdoblju od 1764. do 1834. godine s kraćim biografskim podatcima (str. 733-754), popis zapisničara *Kronike* od 1757. do 1824. godine (str. 755), popis pokopanih u kripti u razdoblju od 1727. do 1826. godine (str. 757-758), popis i tumač uobičajenih starih mjera i vrijednosti krajem 18. stoljeća (str. 759-762), kazala osoba, pojмова te mjesta, rijeka, mora, država, zemalja, pokrajina i regija (763-823), izvore i literaturu (825-833) i sažetke na hrvatskom, engleskom i njemačkom (837-843).

Drugom knjigom edicije *Kronike Franjevačkog samostana u Vukovaru* završeno je objavljivanje prve rukopisne knjige *Kronike franjevačkog samostana u Vukovaru*, koja se čuva zajedno s ostalim knjigama u samostanskom muzejskom postavu u *Zbirci inkunabula i rijetkih knjižnih izdanja*.

Na početku urednici (Petar Elez i fra Ivica Jagodić) upoznaju buduće čitatelje odnosno korisnike ove knjige s osobama koje su radile na njezinom priređivanju. Također, upoznaju nas i s izvornim knjigama franjevačke kronike. Ukratko donose podatke o ovoj knjizi te nas obavještavaju o njezinom sadržaju. Isto tako, urednici su se pozabavili značenjem ove knjige za povijest franjevaca u vukovarskom samostanu, životom članova franjevačke zajednice ovog samostana, ali i poviješću samog

Vukovara te bliže i dalje okolice tijekom posljednjih desetljeća 18. i prve četvrtine 19. stoljeća. Također, upozorili su i na činjenicu da su samostanski kroničari bilježili i različite događaje iz europske povijesti koje su oni smatrali bitnim (rat s Osmanskim Carstvom, događaje vezane uz Francusku revoluciju i napoleonske ratove). Ukazuju i na odnos prema vladarima Habsburške Monarhije. Kroničar je zabilježio nekrolog kraljici Mariji Tereziji, njezinog sina i nasljednika kralja Josipa II. spominje rijetko, a njegovog brata i nasljednika Leopolda II. još rjeđe (samo kad je preminuo), dok se u knjizi češće spominje Leopoldov nasljednik i sin, kralj Franjo I. Urednici su upozorili na činjenicu da je većina katolika na području pod pastoralnom skrbi vukovarskih franjevacu pripadala hrvatskom narodu, koji karakterizira ilirski, odnosno ilirički jezik, kojim su govorili i pojedini pripadnici franjevačke zajednice. Na kraju urednici navode institucije koje su pružile financijsku potporu ovom izdanju (Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Grad Vukovar, Vukovarsko-srijemska županija i Franjevački samostan Vukovar) te im se zahvaljuju.

Uvodnu studiju u ovoj knjizi napisao je fra Danijel Patafta, koji je obradio život vukovarske franjevačke zajednice od početka „dugog“ 19. stoljeća ili, kako ga je on okarakterizirao, „vremena revolucionarnih promjena“. Prikazao je društvene, političke, gospodarske i kulturne promjene u Habsburškoj Monarhiji i Europi posljednjih dvadesetak godina 18. i prva tri desetljeća 19. stoljeća. Pri tome nas obavještava i o odnosu kroničara vukovarskog samostana prema tim događajima. Naime, vukovarski franjevci-kroničari nekim su događajima pridavali veću, a nekim manju važnost, što znači da neke događaje uopće nisu zabilježili, neke su tek uzgred spomenuli, a neke su opisali vrlo detaljno. Tako primjerice

Patafta upozorava čitatelje da je tadašnji vukovarski franjevački kroničar fra Cecilijan Őckl detaljno opisao jakobinsku zavjeru, dok o tome u drugoj knjizi našičkog *Zapisnika* nema ni spomena, kao što nema spomena ni o uzdržavanju vojske tijekom napoleonskih ratova, dok u vukovarskoj *Kronici* kroničar fra Josip Peštalčić 1976. detaljno opisuje izdatke Srijemske županije za uzdržavanje vojske. On se također pozabavio i posljedicama dugotrajnih napoleonskih ratova, kako gospodarskim (povećanjem količine papirnato novca u optjecaju, kvarenjem novca, odnosno u konačnici državnim bankrotom) tako i društvenim, odnosno sigurnosnim (otporom stanovnika Srijemske županije i povećanjem broja hajduka). Također nas upozorava na detaljne bilješke o aktivnostima hajduka, koji su djelovali na vukovarskom području posljednjih desetljeća 18. i tijekom 19. stoljeća.

Također, prikazao je utjecaj društvenih i gospodarskih prilika na život franjevačke zajednice u samostanu i Provinciji sv. Ivana Kapistrana. Tako je istakao da su franjevački samostanski kroničari zabilježili obavijesti o ponovnom pokretanju samostanske teološke škole, kao i o obnovi liturgijskog slavljenja pobožnosti (primjerice štovanje sv. Bone), što je bilo zabranjeno tijekom vladavine kralja Josipa II.

Priredivač ove knjige (Petar Ušković Croata) donosi karakteristike rukopisnog teksta knjige. Također, upoznaje nas s činjenicom da je tekst prijevoda popraćen bilješkama u kojima je objasnio crkvene, liturgijske i druge pojmove koje je smatrao manje poznatim budućim korisnicima knjige. Isto je tako naveo i oznake te kratice koje je koristio u kritičkom izdanju prijepisa latinskog teksta.

Glavninu knjige čini kritičko izdanje latinskog teksta, koji je priredio

i preveo Petar Ušković Croata. Knjiga započinje obavješću o misi zadužnici za preminulu kraljicu Mariju Tereziju i epitafu njoj u čast. Franjevački kroničari zapisivali su različite događaje iz života franjevačke zajednice vukovarskog samostana, ali i drugih samostana, odnosno Provincije sv. Ivana Kapistrana. Također, obavještava buduće korisnike o događajima u Vukovaru, Srijemskoj županiji, odnosno bližoj i daljoj okolici, ali i Habsburškoj Monarhiji, odnosno Europi. Iz zapisa franjevačkih kroničara budući istraživači moći će utvrditi utjecaj društvenih i ekonomskih promjena na stanovništvo u bližoj i daljoj okolici Vukovara, Habsburškoj Monarhiji i Europi i na život članova ove samostanske zajednice. Samostanski kroničari bilježili su posljedice pogoršanja društvenih prilika na području Vukovara i vukovarske okolice, odnosno vukovarskog vlastelinstva. Primjerice, zabilježili su nekoliko podataka o hajdučkim aktivnostima na području vukovarskog vlastelinstva. Promjene koje su uslijedile nakon smrti kralja Josipa II. rezultirale su obnovom teološkog učilišta u Vukovaru, o čemu su samostanski kroničari zabilježili vijesti. Također, bilježili su i vijesti o napoleonskim ratovima.

U knjizi su franjevci-kroničari zabilježili podatke o vremenskim prilikama na vukovarskom području tijekom posljednjih desetljeća 18. i prve četvrtine 19. stoljeća, što će budućim istraživačima omogućiti proučavanje ekohistorijskih promjena. U knjizi su zabilježili i podatke o ratarskoj proizvodnji te o cijenama pojedinih ratarskih kultura, koje su ovisile u urodu u tekućoj godini.

Premda je 1795. u Srijemu izbila velika epidemija kuge, tadašnji kroničar zabilježio je tek kratku usputnu vijest. Doduše, franjevci kroničari spominjali su na više mjesta u knjizi lazaret (kontumac), što znači da je krajem 18. i tije-

kom 19. stoljeća pridavana velika pažnja zaštiti od ove opake bolesti.

Franjevac-kroničar donio je krajem 1794. i tijekom 1795. vrlo detaljan opis obračuna s pripadnicima „jakobinske“ zavjere predvođene Ignjatom Martinovićem. Tadašnji kroničar bio je dobro obaviješten o uhapšenim, odnosno osuđenim osobama sudionicima ove zavjere, ali i o njihovim presudama i kaznama, odnosno o egzekucijama glavnih vođa zavjere.

Franjevci-kroničari zabilježili su događaje u posljednjim danima Napoleoneve Francuske. Grgur Čevapović unio je u vukovarsku kroniku i bilješku o Bečkom kongresu, što franjevac u našičkom samostanu nije učinio. Vukovarski kroničari zabilježili su i djelovanje Svete alijanse, a unijeli su u knjigu i podatak o Napoleonovoj smrti.

Vukovarski franjevci posvetili su u *Kronici* prostor i djelovanju državnih institucija, primjerice Sabora, što našički franjevci nisu. Naime, u našičkom *Zapisniku* nema zapisa o djelovanju ni hrvatskog, ali ni zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora.

Nakon teksta *Kronike* na latinskom i prijevoda na hrvatskom jeziku, knjiga je opremljena popisom provincijalnih ministara od 1776. do 1827. i gvardijana od osnutka vukovarske rezidencije i samostana, od 1719. do 1830. Također, fra Ivica Jagodić izradio je popis gvardijana vukovarskog samostana od 1781. do 1830. s kratkim biografijama. Isto tako, fra Ivica Jagodić izradio je popis lektora u vukovarskoj teološkoj školi od 1764. do 1834. s kraćim biografijama. Knjiga je obogaćena popisom zapisničara *Kronike* od 1757. do 1824. i popisom preminulih koji su pokopani u kripti u razdoblju od 1727. do 1826. te popisom i tumačem starih mjera i vrijednosti novca krajem 18. stoljeća.

Na kraju knjige nalazi se kazalo osoba, pojmova, mjesta, rijeka, mora, država, zemalja, pokrajina, regija, crkva, kapela, samostana, rezidencija, slika od osobitog štovanja vjernika, svetkovina, blagdana i spomendana. Kazala na kraju knjige omogućit će budućim istraživačima lakše istraživanje različitih znanstvenih problema koji su zabilježeni u kronici vukovarske franjevačke zajednice. Također, na kraju knjige priređivači donose popis korištenih izvora i literature te sažetke na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku.

Ova knjiga omogućit će budućim istraživačima, odnosno korisnicima, istraživanje društvene, političke, ekonomske i kulturne povijesti Vukovara i njegove bliže i dalje okolice u posljednjim desetljećima 18. i prvog četvrtini 19. stoljeća. Također, omogućit će budućim istraživačima usporedbu podataka iz ove knjige s podacima kronika brodskog, šarengradskog, osječkog i našičkog samostana. Nadam se da će nas Državni arhiv u Vukovaru ubrzo počastiti i trećom knjigom ove važne publikacije.

Milan Vrbanus

Lidija BARIŠIĆ BOGIŠIĆ: *O neslavenskom stanovništvu na vukovarskom području* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2022). 332 str. ISBN: 978-953-169-497-1.

Potkraj 2022. u izdanju Hrvatske sveučilišne naklade objavljena je knjiga autorice Lidije Barišić Bogišić *O neslavenskom stanovništvu na vukovarskom području*. Knjiga je zbir autoričnih objavljenih, ali proširenih i nadopunjenih, tekstova u kojima se bavi Vukovarem i širim vukovarskim arealom. U njima

istražuje čimbenike socijalno-gospodarskih i političkih promjena stanovništva u kontekstu sudbonosnih „lomova“ na rubnom vukovarskom prostoru, kao dijelu srednjoeuropskog političkog zemljovida, od sredine 18. stoljeća do suvremenosti. Uzroke „lomova“ nalazi u sukobu geopolitike i političkih odnosa te posljedično intenzivnih migracija koje su tijekom 20. stoljeća mijenjale etničku sliku na tim prostorima. Dok je do 1918. prostor Vukovara bio percipiran kao idealan model habsburške Srednje Europe, zasnovan na multietnicitetu i multikulturalnosti njegovih žitelja, s raspadom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranjem nove države započinje njegovo nacionalno i kulturno uniformiranje te se povlači granica između „mi“ i „oni“ nacionalnih skupina. Ideološka paradigma o potrebi učvršćivanja „mi“ skupine kojoj jedinoj pripada navedeni prostor, u većem ili manjem intenzitetu prisutna je do danas.

U knjizi se autorica nije primarno usredotočila na dva danas dominirajuća etnika (hrvatski i srpski), već na dvije u prošlosti relativno brojne etničke zajednice, njemačku i mađarsku, koje danas predstavljaju tek prepoznatljive otiske identiteta multikulturalnosti nekadašnjeg rubnog prostora Srijemske županije (danas Vukovarsko-srijemska županija sa sjedištem u Vukovaru). Kao i drugi pogranični prostori, i prostor istočne Slavonije tijekom povijesti bio je obilježen fazama napučivanja, prisilnih migracija i brisanja granica. Krajem 17. stoljeća, nakon oslobođenja od osmanske vlasti, ovo, u to vrijeme gotovo ispražnjeno područje Slavonije postat će trajna naseobina različitih nacionalnosti, od kojih će dominantni kolonisti biti upravo Nijemci i Mađari. Njihova je kolonizacija bila u skladu s populacijskim planom Bečkoga dvora, koji je imao za cilj da se područja Slavonije i Ugarske gospodarski i demografski

osnaže. U ovoj knjizi njihovu sudbinu autorica ocrtava kroz odabrane teme posvećene navedenim manjinama u vremenskom luku od 1745., preko prijelaza iz 19. u 20. stoljeće, do procjene suvremenih demografskih trendova i buduće perspektive.

Dvanaest studija u ovoj knjizi, na prvi pogled različite tematike, zajedno povezuju grad Vukovar s okolicom i struktura njegovog društva u ključnim razdobljima njegove novije povijesti. Pritom autorica istražuje na koje su se sve načine promjene odigravale te kako su se postupno stvarali novi mehanizmi funkcioniranja društvenih struktura. U ovom osvrtu ukratko ćemo prikazati najzanimljivije.

U istraživanju najvažnijih faktora etničkih i konfesionalnih promjena nakon Prvoga svjetskog rata (Čimbenici etničkih i konfesionalnih promjena u Slavoniji i Srijemu nakon proglašenja nove države 1918. godine), autorica uspoređuje statističke podatke iz posljednjeg popisa stanovništva provedenog u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1910. i prvog popisa u Kraljevini SHS 1921. koji zorno pokazuju promjene u kretanju ukupnog stanovništva te njegovu vjersku i jezičnu strukturu. Detaljni podaci su na razini kotareva i gradova, ali se već i iz sumarnih brojčanih pokazatelja na razini županije može vidjeti da je od ukupnog broja stanovnika vukovarskog područja na govornike njemačkog jezika 1910. otpadalo 16,44 %, a na govornike mađarskog jezika 7,13 % stanovnika. Dramatična promjena u etničkoj i vjerskoj strukturi stanovništva nastala je već u prvim godinama postojanja nove države, što se razaznaje iz podataka sljedećih dvaju popisa (1921. i 1931.). Promjene etničke i vjerske strukture, kako tumači autorica, posljedica su agrarne reforme i kolonizacije, a prouzročili su ih prisilni odlazak ili asimilacija njemačke i mađarske etničke komponente te

zamjetan porast novodoseljenog pravoslavnog stanovništva. Većina veleposjeda u rukama stranaca, odnosno strane aristokracije, raspodijeljena je novopridošlim stanovnicima doseljenim iz Like, Korduna, Banije i Dalmacije. Vlasti su razvlašćivanjem „stranaca“ i raspodjelom njihovih materijalnih resursa „domaćim“ kolonistima otklanjale političke napetosti kako bi najbrojnija etnija to područje mogla smatrati „svojim“. No sukobi ipak nisu nestali, nego su se javljali i produbljivali novi, na relaciji doseljenici – starosjedioci.

Najbrojniju neslavensku manjinsku zajednicu na prostorima Srijemske županije, govornike njemačkog materinskoga jezika – no ne isključivo Nijemce – autorica analizira u posebnoj temi (*Njemački jezik u Srijemskoj županiji u popisu stanovništva 1910. godine*). Ističe kako Vukovar, kao jedna od najbrojnijih njemačkih enklava i primjer jezične i konfesionalne raznolikosti u okviru Srijemske županije, nipošto nije bio slučaj, već je proizašao iz povijesnog slijeda i odluka habsburške politike koja je dajući zemlju u ruke stranom plemstvu nastojala organizacijski i financijski potaknuti gospodarski oporavak toga područja. Primjer takve politike je grofovska obitelj Eltz, čiji je utjecaj na društveni i gospodarski razvoj bio neraskidivo vezan uz Vukovar do 1945., kada je razvlaštena i prognana. Međutim, od 1918. pa do devedesetih godina 20. stoljeća politika je njegovala različite inačice narativa o njemačkoj obitelji Eltz i drugim manjinskim zajednicama kao strancima i izrabljivačima, što je pomoglo stvaranju slike „drugih“. Autorica vrlo argumentirano ocrtava procese manjinske erozije na tom području pa je posve razvidno da su, između ostalog, prouzročeni improviziranim i proturječnim amalgamom zakona koji su u konačnici doveli do raspada obiju jugoslavenskih država.

Sljedeća dva studijska teksta bave se problematikom multikulturalizma na vukovarskom području, temeljenog na dvojezičnosti (*Austrougarska škola stranih jezika – znanje drugog jezika 1910. godine u vukovarskom kotaru – primjer transkulturnih prožimanja*). Razmatrajući ustavnu odredbu prema kojoj je u Austro-Ugarskoj Monarhiji bilo devet ravnopravnih jezika, što je iskazano u popisu stanovništva iz 1910., autorica ističe da je, osim materinskog, svaki stanovnik u popisu mogao navesti i drugi jezik kao govorni jezik. Uz sve nedostatke takve popisne metodologije, činjenica je da su se na taj način omogućavala jezična i kulturna prožimanja, a time i veće mogućnosti za društvenu toleranciju općenito. No političke su je vlasti u novim okolnostima, sustavnim poticanjem stvaranja slike o „drugima“, nastojale dokinuti. Način na koji se to radilo i s kakvim rezultatom autorica je analizirala u tekstu *Asimilacija i disimilacija Nijemaca i govornika njemačkog jezika na vukovarskom području (1910.-1931.)*. Kad je općenito o problemu asimilacije riječ, te s obzirom na dosad u historiografiji istražen njezin kontekst, vrijedno je upozoriti da je autorica ovaj tekst obogatila novim vrijednim spoznajama i iznijansirano prikazala načine na koje je vlast minimizirala postojeće etničke, jezične i kulturne razlike manjinskog u odnosu na većinsko stanovništvo. Vlasti su zakonodavnim okvirom, različitim oblicima prisile, zaobilaženjem postojećih propisa i drugim načinima pokušavale po svaku cijenu provesti asimilaciju, čak i poticanjem iskorjenjivanja, odnosno trajnog odlaska iz zavičaja. U konačnici cilj je bio promijeniti nacionalnu strukturu stanovništva. Taj proces, ističe autorica, nije bio pravocrtan ni brz, odvijao se uz veće ili manje poteškoće, ali je postojao tijekom cijelog međuraća.

Kako je nestajao identitet „drugih“ u Vukovaru autorica je prikazala

u studiji pod naslovom *Švapsko brdo u Vukovaru – zaboravljeni identitet grada*. Iako bi se po naslovu moglo pretpostaviti da je riječ isključivo o sudbini etničkih Nijemaca, toponim je zapravo paradigma jer u ovoj opsežnoj studiji autorica prikazuje policentričnost kulturnog identiteta Vukovara u prošlosti u kojemu je toponim Švapsko brdo zacijelo jedan od najznačajnijih, a predstavljao je simbol njemačkog jezika koji je podjednako bio materinski jezik Nijemcima i Židovima u Vukovaru. Na temelju brojnih izvora i literature autorica je analizirala sve bitne oblike njihova života od početka kolonizacije zapisane još u ranom srednjem vijeku te povijesti vezane uglavnom uz plansko naseljavanje tijekom prve polovice 18. stoljeća do najnovije povijesti. Povijest Švapskog brda (oko 330 kuća 1932.) prati sudbinu Nijemaca i Židova koji su ga nastanjivali od sredine 18. stoljeća preko prijelomnih godina nakon Prvoga i tijekom Drugoga svjetskog rata. Autorica je u fokus stavila njemačke i židovske obitelji kao dio sustava, primijenivši pritom genealošku metodu istraživanja kako bi što vjernije iščitala demografsku sliku njihove svakodnevice. Epilog sudbine Židova i Nijemaca, kao što je poznato, bio je njihov nestanak s tog prostora.

Druga etnička i jezična zajednica, Mađari, kolonizirali su vukovarsko područje tijekom nekoliko vremenskih etapa. O njima, kao važnom dijelu multietničke strukture stanovništva vukovarskog kraja autorica piše u studiji *„Slavonska akcija“ na vukovarskom području u kontekstu društveno-ekonomske strukture mađarskog stanovništva*. Analizom izvora autorica podastire važne podatke o brojčanom stanju, rasprostranjenosti i tipovima naselja u kojima su Mađari činili apsolutnu ili relativnu većinu. Dok je Korog od početka naseljavanja do danas ostao najveće mađarsko naselje, druga su u razdoblju 1857.-1931. bila izložena

asimilacijskim ili disimilacijskim procesima, ovisno o političko-gospodarskoj situaciji. Primjerice, u Vukovaru se to najbolje moglo vidjeti jer je broj etničkih Mađara oscilirao ovisno o razini napetosti u hrvatsko-ugarskim odnosima. Razdoblje njihovog općeg prosperiteta odvijalo se između 1880. i 1910., odnosno do kraja Prvog svjetskog rata. Autorica je analizom prostornog rasporeda mađarskog stanovništva u vukovarskom kotaru pokazala da je najviše etničkih Mađara, više od 66 posto, živjelo u selima, gotovo 19 posto u pustarama te nešto manje od 15 posto u Vukovaru. Izloženost procesu asimilacije bila je visoka pa je, ističe, danas teško utvrditi jesu li mađarska prezimena mađarska ili su hrvatska, a ponekad i njemačka. Osim rimokatoličke većine, dio mađarskog stanovništva na vukovarskom području čine protestanti, odnosno kalvinisti, a uz mađarski jezik povezuje se i židovska etnokonfesionalna zajednica.

Židovsku zajednicu u Vukovaru, o kojoj u hrvatskoj historiografiji nema dovoljno relevantnih informacija, autorica je nastojala osvijetliti studijom o trima biografijama iz različitih perspektiva (*Tri biografije – tri popisa – isti ishod. Vukovarsko međuraće kroz tri židovske biografije*). Gledište promatranja ponuđeno u ovoj studiji je židovsko, a kutovi gledanja su odabrane biografije trojice uglednih židovskih intelektualaca, građana Vukovara. Kroz osobne biografije prikazana je njihova višestruka pripadnost, pomiješana sa židovskim identitetom. Analizirajući njihov profesionalni put tijekom međuraća, autorica zaključuje kako oni, kao ni većina drugih Židova u Vukovaru, nisu imali problem u samopercepciji i suživotu sa širom zajednicom, u koju su došli živjeti prije dva i pol stoljeća. Ukazala je na zanimljiv problem odnosa između pripadnika židovske zajednice i etničkih Nijemaca, koji su do 1945. u Vukovaru

bili brojčano, gospodarski i kulturološki utjecajni i jaki. Unatoč različitoj klasnoj pripadnosti, postojali su mnogobrojni međusobni dodiri, od zajedničkog govornog jezika – a to je njemački, do ideološkog približavanja na političkoj ljevici. Suživot tijekom Drugoga svjetskog rata, izložen snažnim procesima erozije, potpuno se raspao nakon 1945. i doveo je do potpunog nestajanja židovske zajednice u Vukovaru. Autorica zaključuje kako je, unatoč svemu, židovska zajednica ostavila neizbrisiv trag u povijesti Vukovara.

U eseju pod naslovom *Prve humoriističke novine u Vukovaru* autorica je, posegnuvši za specifičnim oblikom novinskog humorističkog tiska, nastojala rekonstruirati politički i socijalni identitet stanovnika Vukovara nakon nastanka nove države 1918. Istaknula je kako su se u Vukovaru odražavale ideje i politička stajališta s cjelokupnih hrvatskih prostora, ali su među stanovništvom početkom 1920-ih godina prevladavale lijevo-liberalne ideje pravde i jednakosti. Mnoštvo civilnih udruženja i institucija različitog političkog predznaka, uz znanje drugog jezika – mađarskog i njemačkog; u svemu tome zajedno, istaknula je, može se prepoznati srednjoeuropsko građansko društvo koje je Vukovar baštinio iz habsburškog miljea bivše države. U političku svakodnevicu Vukovara list *Trnje*, blizak Komunističkoj partiji, uveo je humoristički tekst kao oblik političkog obračuna. Iako je izlazio samo dva i pol mjeseca (1920.), list *Trnje* autorica označava kao važan istraživački poligon, ali i izvor za propitivanje nekih uvriježenih historiografskih gledišta.

Vinogradarstvo i vina vukovarskog vlastelinstva: očevidnik vina 1912.-1914. godine studija je koja se bavi raščlanjivanjem evidencijske vinske knjige. U njoj se pedantno iznose relevantni podaci o fazama proizvodnje, skladištenju i plasmanu vrhunskih vinskih sorti na vukovarskom vlastelinstvu Eltz. U sklopu

vlastelinstva isticala se mikrolokacija pustara Pajzoš, poznata kao najveći vlastelinski vinograd. Autorica tumači kako je lokalitet Pajzoš tijekom 20. stoljeća doživio nekoliko transformacija. U prvoj, u sklopu agrarne reforme 1919.-1935. vlastelinstvu je bilo oduzeto dvije trećine posjeda, ali je vinograd Pajzoš uspio preživjeti. Nakon Drugog svjetskog rata 1945. konfiskacijom imovine grofova Eltz bilo je ukinuto samo vlastelinstvo, a vinograd Pajzoš postao je dijelom socijalističkog poljoprivrednog kombinata pod nazivom VUPIK. U ratnim razaranjima 1991. Pajzoš je bio potpuno uništen, a ni njegova privatizacija nije ga uspjela obnoviti. Iako nije jedina očuvana inventarna knjiga, *Očevidnik vina* opsegom je najveći dokument takve vrste u bogatom arhivu vukovarskog vlastelinstva. Autorica ga ističe kao prvorazredan izvor za gospodarsku, socijalnu i kulturološku povijest, kao i za povijest svakodnevice.

Djelo završava posljednjom, opširnom studijom u kojoj se propituje vukovarski problem multikulturalnosti (*Uz Pavličičev roman Odbor za sreću – vukovarski multikulturalizam u prošlosti i sadašnjosti*). Autorica se referira na roman književnika Pavla Pavličića, inače rođenog Vukovarca, u kojemu je zastupao tezu da je za mir i razvoj Vukovara potrebno očuvati njegovu etničku i konfesionalnu raznolikost. Taj svojevrtni lajtmotiv poslužio je autorici da na temelju ključnih kvantitativnih podataka iz popisa stanovništva Vukovara kao što su podaci o jeziku i vjeroispovijesti 1910. i 1921/31. komparativnom analizom unese red i jasne zaključke koji govore da je vukovarski prostor do 1918. bio policentričan, polivalentan i pluralan. Od 1918. počinje njegovo kulturno i nacionalno ujedinjavanje, najprije idejom „jednog naroda tri plemena“, a zatim unitarističkim „jugoslavenstvom“. Štoviše, ideja „jugoslavenstva“ išla je za

postupnim odumiranjem nacionalnih identiteta (hrvatskog i srpskog) prema stvaranju jugoslavenske nacije. Bilo je na tim prostorima i drugih podtipova i inačica nacionalnih identiteta, ovisno o trenutnim političkim prilikama. Svi ti više ili manje štetni oblici nacionalizama, uz trajne migracijske procese tijekom cijelog 20. stoljeća, ostavili su trag ne samo u etničkoj i nacionalnoj, već i u religijsko-konfesionalnoj strukturi stanovništva te dovele do novih prevladavajućih kulturoloških paradigmi. Na pitanje kojim će smjerom krenuti vukovarska svakodnevnica, k etnocentrizmu ili pluralizmu – autorica ne daje jednoznačan odgovor, već ističe da on, kao i u prošlosti, ovisi o stanovnicima Vukovara i njegovim političkim elitama.

Knjiga Lidije Barišić Bogišić, sastavljena od međusobno tematski povezanih tekstova, prati sudbinu pripadnika manjinskog stanovništva na vukovarskom području – Nijemaca, Mađara i Židova od sredine 18. stoljeća do suvremenosti. Autorica je znanstveno uvjerljivo konstruirala političke, socijalne i kulturne kategorije identiteta manjinskog stanovništva u Vukovaru, no ono što ovo djelo čini drugačijim od sličnih u hrvatskoj historiografiji jest i istodobno razbijanje dosadašnjih stereotipa i vraćanje povijesne uloge kakvu manjinsko stanovništvo vukovarskog kraja zaslužuje. Ova knjiga otvara mnoga pitanja te je zamišljena kao prilog raspravi koja će se zacijelo još dugo voditi.

Božena Vranješ-Šoljan

Lidija BARIŠIĆ BOGIŠIĆ: *O neslavenskom stanovništvu na vukovarskom području* (Zagreb: Hrvatska sveučili-

lišna naklada, 2022). 332 str. ISBN: 978-953-169-497-1.

Kroz zbirku od 12 tekstova Lidija Barišić Bogišić iz različitih kutova preispituje multikulturalizam vukovarskog područja, analizirajući pri tome ne samo grad i okrug, već i širi prostor nekadašnje Srijemske županije. Stavljajući ipak snažan naglasak na grad i njegovu okolicu te na turbulentno razdoblje prelaska iz Austro-Ugarske u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevinu Jugoslaviju), autorica uvjerljivo i slikovito prikazuje slojevitost i višeznačnost jezičnih, konfesionalnih, etničkih, klasnih i političkih razlika u tadašnjem društvu. Knjiga svakako u značajnoj mjeri prelazi uske okvire zavičajne povijesti i kompetentno ulazi u širi dijalog o demografiji, identitetu, modernizaciji, urbanizaciji, historiografiji i sukobu ili suživotu na širem slavonskom području kao području dodira i različitosti. Usmjeravajući se na istraživanje povijesti neslavenskih zajednica (zamišljenog ili stvarnog trećeg) autorica vješto preusmjerava pažnju s politički, etički i pravno važnog, ali, kako ingeniozno ističe, za vukovarski multikulturalizam do krajnjih granica osiromašujućeg odnosa Hrvata i Srba na povijesno istaknutu ulogu ostalih zajednica.

Barišić Bogišić u najširem smislu stavlja vremenski okvir istraživanja u razdoblje od oslobođenja Slavonije i ponovne uspostave slavonskih županija sredinom XVIII. stoljeća pa sve do kraja Drugog svjetskog rata, uz vrlo važne refleksije na razdoblje nakon Drugog svjetskog rata i potrebu njegovog daljnje istraživanja. U užem smislu, primarni interes pokazuje za razdoblje ranog XX. stoljeća (predratno i međuratno razdoblje) i podatke iz posljednjeg austro-ugarskog kao i prvih jugoslaven-skih popisa stanovništva, kada uz Hrvate, Srbe i Slovence pripadnici ostalih zajednica čine oko trećinu stanovništva

u gradu, okrugu i županiji. Ostale zajednice koje se tom prilikom analiziraju su u prvom redu Nijemci, Mađari i Židovi, dok se druge etničke, jezične ili konfesionalne zajednice obrađuju tek rubno i u širem kontekstu.

Analizirajući etničku ili nacionalnu raznolikost vukovarskog područja autorica se suočava s izazovom kako u tadašnjim popisima doći do statistički dovoljno preciznih podataka o strukturi koja je zanima. Pri tome izazov nije u šturom ili površnom izvoru, već u tome što autor povijesnog izvora u njega tendenciozno želi ili ne želi unijeti te u kojoj mjeri te informacije odgovaraju na pitanje istraživača iz našeg vremena. Sama ambicija utvrđivanja znanstveno prihvatljivo točnog broja pripadnika različitih zajednica može se na prvi pogled učiniti gotovo banalnom ili čak anakronom za tadašnje vukovarsko društvo multikulturalnog i interkulturalnog spektra različitosti. Ipak, uzimajući u obzir dugoročne nacionalne projekte usmjerene ka sužavanju prostora te različitosti autorica uviđa važnost utvrđivanja stvarnog stanja u različitim trenutcima i posljedica tih politika. Informirana širim metodološkim raspravama i suvremenim historiografskim stremljenjima, autorica tako uspješno argumentira ovaj pristup značajnim utjecajem sadašnjosti na naše razumijevanje i interes za teme iz prošlosti. Barišić Bogišić pokazuju svoju utemeljenost i kroz to što u tekstovima odaje priznanja i lokalnoj historiografiji i donosi opis rada drugih povjesničara, kao što su Stjepan Sršan i Ive Mažuran.

Promatrajući zajednicu govornika njemačkog jezika, Barišić Bogišić opisuju naseljavanje te demografske grupe u zaokruženu gradsku zajednicu Švapskog brda. Ta grupa ondje ostaje sve do kraja Drugog svjetskog rata, zadržavši kulturnu i jezičnu specifičnost, iako je u početku po pitanju nacionalnog i političkog osvješćivanja ponešto kaskala za slaven-

skim zajednicama. Opisi Švapskog brda donose važne uvide i za čitatelje zainteresirane za opću urbanističku povijest Vukovara. Govornici njemačkog, izloženi podsmijehu lokalnih humorističnih medija (opisanih u jednom od poglavlja) i drugim pritiscima, okretali su se asimilaciji ili disimilaciji u skladu sa širim društvenim okolnostima i specifičnim lokalnim čimbenicima u pojedinom naselju ili dijelu grada. Barišić Bogišić snažno podvlači i kako su vukovarski Židovi najvećim dijelom bili govornici njemačkog jezika te stoga u analizu različitih zajednica nužno uvodi i jezik i konfesionalnu pripadnost. Jezik je tako glavni, ali ne i dovoljan element u analizi različitih vukovarskih zajednica. Pri analizi židovske zajednice autorica dijelom mijenja pristup i usredotočuje se na čitanje tri različita životopisa uglednih vukovarskih Židova (dr. Daniela Kleina, dr. Josipa Herzla i prof. Otta Diamanta) kroz čije živote prikazuje stremljenja, postignuća, traume i u konačnici brutalno uništenje ove zajednice, tragovi čijeg se postojanja danas mogu naći tek na zapuštenom židovskom groblju. Analizirajući mađarsku zajednicu u Vukovaru autorica primjećuje relativno nerazvijenu i dijelom sputanu kulturnu autonomiju ove grupe koja manje u odnosu na druge zajednice u Vukovaru uspijeva izgraditi svoje institucije i u javnoj sferi afirmirati uporabu svog jezika. Mađarizacija tako postiže vrlo slabe rezultate u smislu promocije mađarskog jezika među vukovarskim Hrvatima i Srbima, čije znanje ovog jezika između 1880. i 1910. ostaje jednako. Po pitanju jezika i njegove dominantnosti autorica donosi intrigantne podatke o broju pripadnika pojedinih jezičnih grupa koje u multilingvalnom Vukovaru ne govore niti jedan drugi jezik. Tako ističe kako 20,48 % govornika mađarskog govori samo taj jezik, 13, 07 % govornika njemačkog, 17,23 % govornika rusinskog, ali i vrlo visokih 82,21 % govornika srpskog

ili hrvatskog, koji je ujedno i najčešće isticani drugi jezik na austrougarskim popisima. U opisima političkog života u gradu autorica obrađuje nekoliko etno-konfesionalno određenih partija, ali i za Vukovar vrlo važnu ulogu rano razvijenog radničkog pokreta.

Svakako je važno istaći i neke od nedostataka knjige, pri čemu se lako kao glavni nedostatak može zamijetiti gotovo potpuno ignoriranje povijesti Roma na vukovarskom području, koji se kao jedna od najznačajnijih neslavenskih zajednica obrađuju tek u ponekoj fusnoti. Druga primjedba mogla bi se dati i za tumačenje prelaska iz Austro-Ugarske u Jugoslaviju kao prelaska koji u značajnoj mjeri, gotovo bez potrebe za argumentiranjem, podrazumijeva kraj nečega što bismo mogli nazvati srednjoeuropskim iskustvom Vukovara. Uzimajući u obzir autoričino razumijevanje Srednje Europe kao prostora ispreplitanja, pregovaranja, visoke socijaliziranosti i dodira, mogli bismo zaključiti da je kraj Austro-Ugarske bio i kraj jedne epohe, ali i nastavak određenih starih i, što je vrlo važno istaći, zajedničkih novih srednjoeuropskih tendencija. Pri tome se posebice korisnim za daljnje istraživanje može učiniti usporedba sličnih ključivih nacionalnih politika u dvjema zemljopisno, pravno i etnički kompleksnim državama, Čehoslovačkoj i Jugoslaviji, u međuratnom razdoblju. Tu bi za početak vrlo korisni mogli biti i uvidi iz knjige Mary Herman *Czechoslovakia: The State that Failed* (Yale University Press, 2009), koji uvjerljivo osporavaju idealiziranu sliku međuratne liberalne srednjoeuropske Čehoslovačke, a gdje se mogu prepoznati brojne nove međuratne srednjoeuropske poveznice. Čestim referiranjem na predratne i posebice međuratne interakcije sa čehoslovačkim prostorom, kao i prepoznavanjem uloge tvornice obuće u Borovu, autorica dolazi nadomak ovom uvidu, ali ga

na žalost eksplicitno ne prepoznaje u knjizi, što može ograničiti neke od uvida o vukovarskim vezama i sličnostima sa širim srednjoeuropskim prostorom. Po pitanju stila, priroda knjige (zbirka tekstova) dovodi do povremenih ponavljanja i nailazi se na podulja nabranja, ali je to manji problem jer je u cjelini tekst vrlo pristupačan čitatelju, dok su čak i tekstom bogate fusnote često pravi užitek i pružaju važne informacije. Jedini kuriozitet u fusnotama jeste korištenje hrvatske Wikipedije kao izvora za jedan od tekstova za lokalnu povijest sela u Vojvodini. To s jedne strane ukazuje na osvježavajuću nepretencioznost i ugodnu stručnu samouvjerenost, ali i na zanemarivanje šire poznatog problematičnog pristupa povijesnim temama na verziji projekta na hrvatskom jeziku s kojim se ta zajednica tek odnedavno počela i sama suočavati.

Svi ovi nedostaci ili nesavršenosti, izuzevši vjerojatno za istraživanje zahtjevan slučaj romske zajednice, tek neznatno umanjuju vrlo pozitivnu ocjenu knjige. Zaključujući svoja razmatranja, Barišić Bogišić uočava kako su građani Vukovara kroz dramatična povijesna zbivanja često za glavna središta bili nedovoljno Hrvati, Srbi, Nijemci, Mađari, prepoznajući tu i slučaj ne posve dobrovoljnog i nametanog ukrajinskog identiteta Rusinima. Autorica postavlja važno pitanje o tome jesu li u poslijeratnoj Jugoslaviji, u kojoj u Vukovaru više nije bilo trećih u tolikom broju, tadašnji građani koji su se izjašnjavali Jugoslavenima imali tu ulogu, ali to pitanje ostavlja za neke buduća istraživanja. Na manje od 350 stranica koje se čitaju sa užitkom čitatelj se tako upoznaje sa brojnim činjenicama, novim kutovima gledanja, kao i važnim zaključcima o kulturnom životu malog podunavskog grada koji svojom bogatom poviješću zaokuplja pažnju znatno šireg kruga zainteresirane javnosti. Knjigu Barišić

Bogišić toj javnosti preporučujemo kao važan doprinos u razumijevanju ovoga dijela povijesti vukovarskog područja.

Mirko Savković

Martina KELAVA i Ivan LUČIĆ: *Dnevnik Mate Ivacića* (Drenovci: Muzej Cvelferije, 2022). 113 str. ISBN 978-953-48152-5-0.

U listopadu 2022. u rodnome mjestu Franje Hanamana javnosti je predstavljena nova knjiga iz naklade Muzeja Cvelferije. Nastavak je to ranije započetog ciklusa s pretiskom i analizom knjige *Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca*. Sada, dvije godine kasnije, pratimo život također jednog Cvelfera, no u ovome konkretnom slučaju iz Drenovaca.

Vizualni izgled knjige ostavlja dojam o ozbiljnom pristupu dizajnu, koji je neizostavan faktor svake publikacije. Po vizuri teksta jasno se vidi da se radi o dobro strukturiranoj studiji kojom se nastojalo obuhvatiti sve potrebno za egzaktnu obradu teme. Iscrpno korištenje arhivske građe prilikom analize izvornoga dnevnika dodatno govori u prilog toj tezi. Knjiga obiluje i slikovnim materijalom, ukupno sadrži 29 priloga te 8 fotografija koje služe kao autentični svjedok ondašnjeg vremena.

U »Predgovoru« (str. 5) ravnateljica Muzeja Cvelferije, a ujedno i autorica jednoga dijela knjige, Martina Kelava ukazuje na početak rada s materijalnom i nematerijalnom kulturnom baštinom toga područja te ističe da je do rada na ovoj knjizi došlo inicijativom obitelji Krčelić iz Drenovaca. Naime, njihova obiteljska ostavština sadržavala je brojne predmete i fotografije među kojima

se našao i osobni dnevnik Mate Ivacića, koji su za potrebe istraživanja odlučili ustupiti Muzeju Cvelferije. Inače, Mato je bio prastric gospođe Ivanke Krčelić, odnosno bio je brat njezina djeda Ivana Ivacića. Doznajemo da su svoj obol stvaranju ove knjige dali i Ivan Damjanović, Marijana Gačarić te Vera Erl, koji su također ustupili određene fotografije zastupljene u ovoj knjizi.

Nakon predgovora slijedi analiza dnevnika, odrađena u dva dijela. Prvi dio obradio je Ivan Lučić pod naslovom »O školovanju Mate Ivacića« (6-54). Saznajemo da se radi o dnevniku formata 20,5 x 16,5 cm koji se proteže na 39 stranica (naravno, ako pretpostavimo da je posljednja sačuvana stranica doista ona posljednja). Naime, zbog fizičkog oštećenja originala i uz izostanak korica, ne možemo utvrditi nedostaje li dio jedne stranice ili nekoliko njih. Vremenski je dnevnik omeđen zapisima od kojih prvi seže u 3. IX. 1919., kada Mato pohađa treći tečaj *Kraljevske učiteljske škole u Osijeku*, dok je posljednji sačuvani zapis zabilježen sredinom ožujka 1922.

Protagonist ove priče Mato Ivacić rođen je 17. IX. 1900. kao šesto od devetero djece u obitelji Luke Ivacića i Mande rođ. Jurić. Autor nam piše o Matinom formalnom obrazovanju u Drenovcima i Vinkovcima (8-17). Prvi razred *Niže pučke škole* u Drenovcima pohađa u školskoj godini 1907./1908., a 1913./1914. nastavlja vlastito obrazovanje upisujući prvi razred *Kraljevske velike gimnazije* u Vinkovcima. Inače, potonja je bila renomirana škola, iznimno važna sastavnica hrvatskoga školstva koja je u prošlosti kao jedina gimnazija u tome dijelu Vojne krajine bila stup obrazovanja. Na stranici 10 priložena je fotografija iz drugog razreda *Niže pučke škole* u Drenovcima, nastala 14. VI. 1909., na kojoj po prvi put imamo priliku vidjeti Matu Ivacića sa svojim školskim kolegama.

Daljnji Lučićev fokus usmjeren je prema Osijeku. Osim o upisu na treći tečaj *Kraljevske učiteljske škole u Osijeku*, govori se ponešto i o životu unutar toga grada. Prema Lučiću, Osijek je i u to vrijeme bio iznimno važan grad, ne samo populacijski gledano, već i gospodarski. U njemu su se nalazila brojna industrijska postrojenja, koja nam autor faktografski navodi na stranici 19. Upravo je taj razvoj industrije ponajviše omogućio priljev „novog“ stanovništva, a pred kraj Prvog svjetskog rata Osijek je bio drugi po veličini grad u tadašnjoj Trojednoj kraljevini. U trenutku kada Mato boravi u njemu, on broji oko 42.930 stanovnika. Uza sve to Osijek je imao i dobru prometnu povezanost, o čemu svjedoči podatak da je 1910. izgrađena željeznička pruga koja je spajala Osijek i Vinkovce. U *Dnevniku* se opisuje taj put kojim se prometovalo pet sati, dok je za liniju od Drenovaca do Vinkovaca bilo potrebno četiri sata. Dakle, prema tome se od Drenovaca do Osijeka prometovalo devet sati, ne računajući stajanje i čekanje vlaka. Naravno, na ovome mjestu moramo spomenuti da je željeznička pruga koja spaja Drenovce s Vinkovcima puštena u pogon davne 1886. godine, što je predstavljalo značajan impuls razvoju područja Cvelferije.

Nadalje, Lučić navodi pojedinosti iz Matinog društvenog života. Znamo da je kao Cvelfer Mato iskazivao izrazitu strast prema sviranju. Osim što je, kao i svaki mladić, bio čest posjetitelj brojnih ugostiteljskih objekata, on se u Osijeku i kulturno uzdiže odlazeći u kazalište. U razdoblju od listopada 1919. do početka veljače 1920. on gleda: Škrtrca, *Hofmanove priče*, *Graničara*, *Niobu*, *U okviru zakona*, *Pustinjakovo zvono*, *Domišljatog Anatola*, operu *U dolini*, rusku dramu *Moloh* te *Osloboditelje*. Osim u kazalište, Mato je rado odlazio i u kino, gdje gleda: *Put oko zemlje u 80 dana*, *Mokal na Habsburškom dvoru*, *Zavjet čistoće*, *Južnu*

zvijezdu, Veritas vincit, Leptirić itd. Inače, vrijedi spomenuti da je u to vrijeme kino Urania, čiji su temelji položeni 1912. godine, imalo određenu popularnost unutar gradske populacije. Radi se o secesijskom zdanju u kojem je prva kinematografska predstava, čijom je projekcijom upravljao Ernest Huttar, prikazana 19. IX. 1912.

Posjećivao je Mato i sokolarske vježbe, a početke toga pokreta u Osijeku možemo datirati u 1896., kada je na inicijativu dr. Ante Pinterovića osnovano društvo za tjelovježbu *Hrvatski sokol*. S obzirom na to da je danas mnogima najvažnija sporedna stvar na svijetu nogomet, vrijedi spomenuti da je Mato 1919. nazočio utakmici *Građanskog (Hrvatski građanski športski klub)* koji je na zemljištu u Tvrđi ugostio ekipu iz Pečuha. Rezultat toga sraza išao je u korist domaćina, dva naspram nula. Na veliku žalost, danas nogometni klub Građanski u Osijeku ne postoji, no boje grada ponosito od veljače 1947. brani Nogometni klub Osijek, tako da je nogometna tradicija ondje još uvijek živa.

Centralni dio Lučićeve analize odnosi se na obradu teme školstva na tome području (31-48). Zemaljska vlada u Zagrebu je 1889. osnovala *mušku učiteljsku školu* u Osijeku, koja započinje s radom 1. IX. 1893., a prvi je ravnatelj bio Ivan Rabar. Što se tiče Mate, on je prvi tečaj *Kraljevske učiteljske škole* u Osijeku završio u šk. god. 1917./1918., a četvrti u 1922./1923. Autor nam donosi detaljan popis nastavnika i polaznika *Kraljevske učiteljske škole* u Osijeku od šk. god. 1917./1918. do 1922./1923. (36-47). Saznajemo da je Ivacić bio i stipendist *Brodске imovne općine*. Prvu godinu primao je stipendiju koja je iznosila 200 kruna, dok je sljedeće godine ona bila povišena na 300 kruna. Na stranici 48 navodi se da je svoju učiteljsku izobrazbu Mato zaključio 25. VI. 1923., čime je postao učitelj. Na samome kraju Lučićev-

va dijela nalazi se popis kratica, izvora i literature (49-54). Ukupan broj bibliografskih jedinica je 81, od kojih 51 otpada na korištenu literaturu, dok je na popisu izvora njih 30.

U drugome dijelu, naslovljenom »Dnevnički zapisi Mate Ivacića – prikaz života u Drenovcima 20-tih i 30-tih godina XX. stoljeća« (55-112), autorica Martina Kelava prikazuje gospodarsko i političko stanje u Drenovcima toga vremena. Donosi zapis o Matinoj obitelji (fotografiju njegovih roditelja možemo vidjeti na stranici 62), njihovoj obiteljskoj zadruzi, vremenu kada se ona kao i mnoge druge zadruge toga kraja raspala, odnosno razdijelila. Inače, ključni uzrok dezintegracije zadruga često je bila nesloga izazvana lošim rukovođenjem prilikom određivanja ekonomskih pitanja. *Diobeni nacrt* je sastavljen dana 10. II. 1923. u Županji (65-67), a iz njega doznajemo da je na kućnom broju 47 ostao živjeti Luka Ivacić s obitelji. Osim zgrada namijenjenih za stanovanje, *Diobeni nacrt* sadržavao je podjelu cjelokupne imovine jedne zadruge. U trenutku podjele Luka Ivacić je imao dva živa sina: jedan od njih bio je Mato, koji je sastavio dnevnik, a drugi se zvao Ivan. Uvidom u *Popis članova imovne općine za naselje Drenovci* vidljivo je da ondašnji kućni broj 47 odgovara današnjem kućnom broju 33 u ulici Veliki šor.

Upravna općina Drenovci početkom XX. stoljeća administrativno je pripadala kotaru Županja. Obitelji toga kraja pretežno su se bavile poljoprivredom, odnosno u većoj mjeri ratarstvom negoli stočarstvom. Zemlja je u tome području, kao i uvijek, bila glavni izvor egzistencije. Prema Matinim zapisima, njegova se obitelj bavila uglavnom uzgojem žita, zobi, ali i uzgojem svinja, konja, zečeva te bikova. Na stranici 77 saznajemo ponešto i o udruženjima na području Drenovaca.

U svojoj privatnoj kolekciji Mato je posjedovao knjige tematski vezane za pčelarstvo. Piše da ga one oduševljavaju, a znamo da je bio i pretplatnik časopisa *Hrvatska pčela* koji je izdavalo *Hrvatsko-slavonsko pčelarsko društvo* u Osijeku.

Osim pčelarstva, iskazivao je i interes za voćarstvo, a bio je i pretplatnik *Voćarskog vjestnika*. Kalemio je vočke, poput marelice i trešnje, a na stanu je posadio dvadeset divljih jabuka, četiri kruške te četiri gloga. Stan koji se spominje u *Dnevniku* nalazio se na Zbirištu (naziv za dio drenovačkog *atara*). Od drugih interesa spominju se slikanje i sviranje. Prema kazivanju obitelji Krčelić, sačuvan je brač (basprim) na kojem je Mato rado svirao. Što se tiče slikanja, sam Mato ističe da u slikanju i nije naročito vješt.

Nadalje, Kelava piše i o političkom angažmanu obitelji Ivacić u Upravnoj općini Drenovci te Hrvatskoj seljačkoj stranci (82-88). Zapravo, da ne bi bilo zabune, Antun i Stjepan Radić su 22. XII. 1904. utemeljili *Hrvatsku pučku seljačku stranku* (HPSS), koja je 1920. promijenila ime u HRSS (*Hrvatska republikanska seljačka stranka*), a tek od 1925. mi je poznajemo kao *Hrvatsku seljačku stranku* (HSS). Bila je to politička opcija koja je okupljala široke mase seoskog stanovništva. Stoga i ne čudi njezina prisutnost u Drenovcima, koji su tada imali izražen ruralni karakter. Autorica na stranici 84 prenosi riječi Vere Erl, koja ističe da je Radićeva stranka bila najjača politička opcija u Drenovima, kao i u cijelom kotaru Županja. O tome svjedoče i rezultati izbora za *Ustavotvornu skupštinu* 1920. u kotaru Županja. U dnevniku se samo dva puta spominju sastanci stranke održani u Drenovcima, i to 30. IX. te 16. XI. 1920. S druge strane, Radić je u Drenovcima boravio 1906., 1908., 1911. te 1927., kada je posjetio izbornike u njihovim kućama, a u tri navrata je bio ugošćen u kući Luke i Franje Ivacića.

Istraživanjem je Kelava doznala da je u Drenovcima održan sastanak pristaša HRSS-a 26. V. 1921. u kući Tome Ivacića, a 4. I. 1921. te 9. VI. 1922. u kući Luke Ivacića. Primjetno je da su Ivacići bili duboko involvirani u politička zbivanja svoga kraja. Neki od njih će biti nositelji lista HSS-a na općinskim izborima u Drenovcima, a Tomo Ivacić obnašat će dužnost načelnika Drenovaca od 1900. do 1910. te ponovno 1920.

U Matino vrijeme Drenovci bilježe demografski pad, što je razvidno u rezultatima popisa stanovništva. Dakle, 1900. imaju 2.753 stanovnika, deset godina poslije 2.575, dok 1921. broje 2.528 stanovnika. Autorica donosi i vrijedan zapis o odijevanju toga kraja (90-92). Ono što će sasvim sigurno obradovati čitatelje jest fotografija Mate Ivacića, koja se nalazi na stranici 94, datirana oko 1910. godine.

Kelava obrađuje i zapise iz dnevnika koji su usko vezani s religijom. Osim praktičnih načela i crtica prožetih biblijskim motivima, vidljivo je da se Matina pobožnost očituje ponajviše u zazivima za ozdravljenje. Prvi zapis o njegovoj bolesti pojavljuje se 8. IX. 1919., a tek 5. VI. 1920. simptomima se prepoznati kao tuberkuloza pluća. Stoga Mato na liječenje odlazi u tridesetak kilometara udaljene Štrepce, mjesto smješteno na obroncima Majevice, koje se danas nalazi u sastavu distrikta Brčko u Bosni i Hercegovini. Navodi se da je mjesto imalo „svjež“ odnosno zdrav zrak, što je logično s obzirom na geografski položaj i ruralni karakter. Tamo je Mato boravio pet tjedana, a dio vremena je s njim provela i njegova sestrična Katica (kći Franje Ivacića) koja je također bolovala od tuberkuloze. U ljeto 1921. bolest mu se ponovno manifestirala te iznova odlazi u Štrepce. Unatoč bolesti, Mato je uspio završiti svoje školovanje. Međutim, u trenutku kada je trebao krenuti na prvu službu u Dalmaciju, 13. IX. 1924. on

umire. Sahranjen je u Drenovcima, gdje je i preminuo.

Kako bi se lakše moglo pratiti aktere o kojima govori tekst, na stranici 103 priloženo je i obiteljsko stablo Ivacića-Matkovih. Na kraju druge analize nalazi se popis kratica, izvora i literature (104-112), a nakon toga dolazi sadržaj (113).

Ključna sastavnica današnje Cvelferije proizišla je iz njezine turbulentne povijesti u kojoj je taj prostor mijenjao vladare i države, prihvaćao novo stanovništvo te tako ostao duboko prožet kulturom mnogih, stvarivši prostor pogodan za multikulturalan život. Stoga on i jest interesantan za istraživanje, a vrijeme će pokazati da će u nadolazećim godinama porasti i broj radova o njemu.

Sveukupnim djelovanjem Muzeja Cvelferije ispunjeno je ono mjesto koje je u prethodnim vremenima tome kraju nedostajalo. Velik zamah ostvaren je i izdavanjem knjige *Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca*. Ovo djelo je ostvarilo enorman uspjeh jer se po prvi put o Cvelferiji moglo čitati u brojnim knjižnicama diljem Republike Hrvatske. *Dnevnik Mate Ivacića*, kao i prethodna knjiga o Peri Šestiću, uvelike su pridonijeli poznavanju životnih okolnosti ondašnje Cvelferije. Etnološko-povijesnom analizom prikazan je put jednog školarca koji se radi obrazovanja odvažio iz manje sredine otići u veću, mnogima tada nepoznatu. Ovim radom se, svjesno ili nesvjesno, dirnulo i sve one Cvelfere koji su radi obrazovanja ili drugih egzistencijalnih razloga morali na određeno vrijeme napustiti taj predviđan prostor, u koji će se po naravi stvari jednoga dana i vratiti jer su im ondje svi korijeni.

Vidljivo je da postoje i određena pitanja na koja nije pronađen odgovor, no rezultat je to ponajviše pomanjkanja dostupnih izvora. Moramo razumijeti da ne možemo uvijek u potpunosti rekon-

struirati određeni događaj iz prošlosti. Možda će ta pitanja u bliskoj budućnosti, pronalaskom adekvatnih izvora, biti nekom novom studijom dodatno rasvijetljena. Interesanto bi bilo vidjeti kako bi analiza izgledala s lingvističkog, sociološkog ili možda antropološkog gledišta. Izvorni dnevnik nije objavljen u ovoj knjizi i još uvijek se nalazi u rukopisu; možda će potencijalno novim istraživanjem biti uvršten u novu analizu.

S obzirom na to da su obje knjige proizašle iz naklade Muzeja Cvelferije nadmašile moja očekivanja, mogu konstatirati da nestrpljivo čekam obradu neke nove teme iz Cvelferije.

Josip Lučić

Martina BITUNJAC: *Žene i ustaški pokret* (Zagreb: Srednja Europa, 2023). 240 str. ISBN 978-953-8281-88-4.

U veljači 2023. objavljena je iznimno zanimljiva i važna knjige povjesničarke Martine Bitunjac, docentice na Povijesnom odsjeku Sveučilišta u Potsdamu te urednice časopisa *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*, pod naslovom *Žene i ustaški pokret*. U podnaslovu knjige *Uključenost, sudjelovanje i nepravda* kriju se glavne konture narativne linije koju autorica gradi kroz šest poglavlja te desetke potpoglavlja. Radi se o prijevodu autoričine disertacije koja je objavljena 2018. godine pod nazivom *Verwicklung. Beteiligung. Unrecht. Frauen und die Ustaša-Bewegung*.

Vажnost ove knjige je mnogostruka. Naime, ovim istraživanjem Martina Bitunjac popunjava veliku prazninu u hrvatskoj historiografiji vezanu uz nedostatak istraživanja uloge i položaja žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

(dalje NDH). Na tom tragu na historio-ografskim marginama našle su se žene koje su imale istaknute funkcije u navedenoj tvorevini, poput zapovjednica Ženske ustaške mladeži Dolores Bracanović i Mire Vrljičak-Dugački. Važnost ove knjige isto tako proizlazi iz činjenice da autorica u svojoj studiji nadilazi uobičajene kategorije žrtve i zločinke koje su karakteristične za analizu rodnih odnosa tijekom Drugog svjetskog rata, čime daje uvid u nijanse koje su utjecale na kreiranje određene potpore žena ustaškom režimu. Na tom tragu Bitunjac nastavlja svoj istraživački put u smjeru analize i proučavanja manje-više marginaliziranog aspekta Drugog svjetskog rata, barem što se tiče hrvatske historio-ografije. U tom smislu možemo istaknuti i njezinu knjigu objavljenu 2021. godine, također u nakladi Srednje Europe, *Lea Deutsch. Dijete glume, glazbe i plesa*, u kojoj na iznimno dinamičan način prikazuje sudbinu 16-godišnje dječje glumice koju su vlasti NDH zbog njezinog židovskog podrijetla u svibnju 1943. godine deportirale u Auschwitz.

U svojoj novoj knjizi Martina Bitunjac je pristupila istraživanju rodnog aspekta totalitarnog režima. Glavne teze koje se provlače kroz poglavlja i potpoglavlja ove knjige odnose se na kontradiktornost i paradoksalnost odnosa ustaškog režima prema ženama te na njegovu pseudo-emanipaciju, za koju autorica smatra da nije imala nikakve veze s liberalnim težnjama ženskog pokreta.

Pri pisanju ove knjige autorica je koristila niz arhivskih fondova smještenih u Hrvatskoj, Italiji, Njemačkoj i Srbiji. Svakako valja napomenuti da je Bitunjac u nastojanju pružanja što potpunije slike uloge žena u ustaškom pokretu koristila, uz standardni historioografski alat, koji podrazumijeva periodiku i sekundarnu literaturu, desetke intervjua koje je obavila u razdoblju od 2007. do

2010. godine. Ovi su intervjui posebno zanimljivi jer su, između ostaloga, vođeni i s kćerkom ustaškog poglavnika Višnjom Pavelić te s čuvaricom logora Stara Gradiška Nadom Šakić. Objašnjavajući primjenu metode oralne historije, autorica navodi da je bilo važno otkriti koji su ljudi i događaji obilježili žene u djetinjstvu i mladosti, jesu li se i kako ideološki oblikovale te koje su zadaće obavljale u danom kontekstu (str. 8).

Analizu složenog fenomena ženske perspektive i uloge žena u totalitarnim režimima autorica, nakon uvodnog poglavlja u kojemu pruža povijesni kontekst međuratne Jugoslavije, započinje u dijelu knjige naslovljenom „Ustaške sljedbenice u ‘vremenu borbe’“ (str. 33-64). U njemu Martina Bitunjac navodi da usprkos tomu što je ustaški pokret, po uzoru na svoje nacionalsocijalističke i fašističke pandane, bio duboko patrijarhalan i mizogin, on je već od početka 1930-ih pokušavao uključiti žene (str. 33). Odaziv na ovaj poziv, koji je bio politički i taktički uvjetovan, bio je ponajveći kod onih žena koje su bile bliske Stranci prava te Katoličkoj Crkvi. Ove su žene obavljale različite poslove kao kurirke, doušnice, krijumčarke ili pak posrednice. Kako Bitunjac navodi, osim njih nakon 1941. žene iz pretežno viših građanskih i intelektualnih krugova, koje su bile aktivne i u međuratnoj Jugoslaviji, također su se pridružile struktura vlasti. S ciljem omasovljivanja, do kojega, kako ističe povjesničarka, nikada nije došlo, režim je osnovao i ženske organizacije, među kojima su najbrojnije bile Ženska ustaška mladež, Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta te Pomoćna ženska služba tjelesnog sdrugaa. Osim u njima, one su bile prisutne i u zloglasnoj Ustaškoj nadzornoj službi (dalje UNS).

Od prijeratnih aktivistkinja koje su se pridružile ustaškom pokretu, a koje autorica također predstavlja u poglavlju „Ustaške sljedbenice u ‘vremenu borbe’“,

Bitunjac ističe Zdenku Smrekar, Mariju Kumičić te Olgu Osterman. Važno je istaknuti da su neke od njih za vrijeme Kraljevine SHS odnosno Kraljevine Jugoslavije surađivale sa Srpkinjama i Židovkama, poput Olge Osterman, koja je pak prije 1941. godine bila predsjednica hrvatskog ogranka Univerzitetski obrazovnih žena, a čija je prva predsjednica bila srpsko-židovska aktivistkinja Paulina Lebl-Albala. Na tom tragu Bitunjac u navedenom poglavlju pokušava odgovoriti na pitanje koji je bio motiv ovih žena za ulazak u ustaški pokret. Naime, dok je motiv ulaska žena poput Irene Javor bio jasan, budući da joj je otac Stipe Javor ubijen u zatvoru 1931. godine kao protivnik jugoslavenske krune (str. 35), ostaje pitanje zašto su se žene poput Smrekar ili Osterman pridružile patrijarhalnom i mizoginom pokretu. Kao odgovor autorica navodi da su motivi očigledno nalikovali motivima muškaraca, bilo da se radi o napredovanju u karijeri ili pak odbojnosti prema jugoslavenskoj monarhiji. Analizirajući nadalje ulazak žena u javnu sferu za vrijeme NDH, Bitunjac zaključuje da je navedeno produkt političke taktike, pa napominje, što čini i u nekoliko idućih poglavlja, da se ovdje nije radilo ni o kakvoj emancipatorskoj politici. Navedeno argumentira općeprihvaćenom tezom koja je vladala u NDH, a prema kojoj žena bez djece nije bila vrijedna života (str. 111). Potkrepljujući dalje svoju tezu, Bitunjac citira školsku pjesmu koju su djeca pjevala prilikom obilježavanja raznih prigoda, a čiji stihovi glase: *Bog ubio svaku majku našu, / koja Anti ne rodi Ustašu / Svaku majku potopila rika / koja Anti ne rodi vojnika* (str. 110-111).

Jedna od glavnih premisa koja se predstavlja u knjizi, a obrazložena je u nizu potpoglavlja („Studentice između predavaonice i radnih akcija“, str. 129-136; „Rukovodeća elita ustaške ženske organizacije“, str. 142-145; „Za dom

spremnje’: dužnost i zadaće ustaškinja, str. 146-151), jest ona prema kojoj ustaška politika prema ženama nije slijedila jasnu liniju te je oscilirala između priznavanja i isključivanja (str. 133). Stoga ne čudi da su ustaške vlasti istovremeno pozivale žene na uključenje u ustaški pokret, dok su s druge strane kao glavne zadatke žena isticali radanje i odgajanje u domoljubnom duhu (str. 33). U ovom je smislu vrlo zanimljiv primjer tadašnjeg zagrebačkog gradonačelnika Ivana Wernera, kojega Bitunjac navodi u poglavlju naslovljenom „Aspekti života žena u NDH: između glorifikacije, instrumentalizacije, neprijateljstva i nasilja“ (str. 65-106), a koji je činovnicama zabranjivao šminkanje i lakiranje noktiju. Na tom tragu Bitunjac zaključuje da se, iako se žene poticalo na uključivanje u javni život, ovdje zapravo radilo o pseudo-emancipaciji (str. 108).

Veliku potporu u kreiranju ove politike, kako je navela autorica, pružila je Katolička Crkva, koja se, između ostaloga, protivila prozirnoj i preuskoj odjeći (str. 94). Na tom tragu moderne djevojke i žene bile su gotovo nadrealno proglašene izdajicama svoga naroda (str. 94). Sukladno tomu, uzimajući u obzir i ranije istaknute ustaškinje, autorica dodatno argumentira kako njihovo sudjelovanje u pokretu nije imalo ništa zajedničko s feminističko-liberalnim težnjama (str. 38).

Pri osvrtu na poglavlje „Aspekti života žena u NDH: između glorifikacije, instrumentalizacije, neprijateljstva i nasilja“, u kojemu autorica, uz već navedeno, analizira zabranu pobačaja te odnos prema ženskom tijelu, kao i seksualno nasilje i izrabljivanje, važno je istaknuti kako do sada nije bilo sličnih istraživanja u domaćoj historiografiji. U tom je smislu francuska historiografija napravila značajan pomak istražujući ono što je nazvano *horizontalnom kolaboracijom*, a odnosi se na sudbinu žena koje su za

vrijeme rata bile u ljubavnim vezama s neprijateljskim vojnicima. Pišući ovo poglavlje Bitunjac otvara vrata istraživanju seksualnog nasilja nad ženama, ponajprije onog vršenog nad ženama koje su bile u ljubavnim vezama s talijanskim vojnicima te ono vezano uz silovanje „neprijateljica“, odnosno partizanki. Silovanje kao sredstvo rata autorica promatra u okviru percepcije ženskog tijela kao „narodnog“, odnosno „teritorija za osvajanje“.

Mimo navedenog, unutar ovog poglavlja analizira se i ranije spomenuta politika zagovaranja majčinstva kao ženine primarne uloge, koja se zapravo provlači kroz cijelu knjigu, pa ju je nemoguće predstaviti samo u jednom dijelu ovog prikaza. U prilog razradi navedene teze o primarnosti ženine uloge kao majke, Bitunjac ističe da su upravo žene s djecom imale poseban status, a posebno se to odnosi na Pavelićevu majku, kojoj su mediji tepali „mamica“ (str. 73). Otprilike na istoj razini pijedestala bila je i majka Eugena Dide Kvaternika, odnosno supruga Slavka Kvaternika, Olga Kvaternik. Ovdje je vrlo zanimljivo istaknuti da su žene u strukturama ustaške vlasti itekako prihvaćale ovu ulogu, što je vidljivo i prema izjavi jedne od njih, Marice Stanković, koju Bitunjac navodi u potpoglavljju „Ustaški kult majke: veličanje i stvarnost“ (str. 68-72), a koja je ženama poručila sljedeće: „Znaj, da žena, koja Bogu i domovini nije odgojila ni jednog sina, ni jedne kćeri, vrijedi isto koliko i igla bez ušice“, (str. 69). Ipak, i ovdje je autorica detektirala proturječnost, na primjeru djelovanja Marije Kumičić, koju Bitunjac citira u poglavlju „‘Za dom spremene’: dužnosti i zadaće ustaškinja“ (str. 146-152), a koja je kritizirala intelektualnu karijeru, dajući primat majčinstvu, dok je istovremeno svoju karijeru smatrala pozivom. Drugim riječima, djelovanje žena koje su bile dio ustaškog aparata često je bilo

u raskoraku s njihovim ideološki uvjetovanim retoričkim praksama. Na tom tragu povjesničarka zaključuje da je odnos fašističkog režima prema ženama bio višeslojan te nadasve kontradiktoran. Kao dodatan prilog ovoj tezi navodi da su pojedine pripadnice, poput Marije Pavelić (supruga Ante Pavelića), zagovarale deportacije unatoč svome židovskom podrijetlu, kao i to da je Mile Budak određene profesije poput odvjetničke smatrao neprimjernim ženama, dok je istovremeno poglavnikova kći Višnja Pavelić studirala pravo.

U okviru ovoga poglavlja Bitunjac analizira i zabranu pobačaja, navodeći postojanje smrtne kazne, kako za izvođenje pobačaja, tako i za njegovo potpomaganje. Tako navodi primjer stanovite primalje Marije Stramičar koja je kažnjena smrću zbog njegovog izvođenja. Zanimljivo je napomenuti kako vlasti razloge pobačaja nisu pronalazile u socijalnom statusu žena, nego u luksuzu, propagirajući kako je upravo luksuz oličenje grijeha koje je žene navodilo na pobačaj (str. 81).

Nastavno na potpoglavlje o pobačaju, autorica predstavlja dvostruki odnos prema ženi koji je bio uvjetovana njezinom političkom preferencijom. Naime, dok su ustaškinje u propagandi prikazivane kao vrijedne, čedne i skromne, partizanke su prikazivane kao ubojice, grešnice i muškobanjaste (str. 90). Isto tako, partizanke i feministkinje bile su predstavljane kao razaračice obiteljskog života, dok je pak sama partizanka bila prepoznata kao krivac za poremećaje odnosa među spolovima (str. 91). U ovom smislu, očuvanje „žen-skog morala“ bilo je jedan od imperativa fašističke vlasti u Hrvatskoj. Stoga ne čudi što su se na udaru našle kratke frizure, suknje, prozirna i preuska odjeća. Vraćajući se na ulogu Crkve pri kreiranju ovih društvenih obrazaca, Bitunjac ističe da je kardinal Alojz Stepinac moderno

odijevanje nazvao histerijom, nastojeći zabraniti i kupaće kostime na kupalištima (str. 95). Stoga na kraju potpoglavlja „Diskreditacija ‚neprijateljica‘ i mjere za očuvanje ‚ženskog morala‘“ (str. 91-97) autorica zaključuje kako je svećenstvo podupiralo ustašku instrumentalizaciju žena. Nastavno na shvaćanje neprijateljica kao nemoralnih žena i uništavateljica „svetosti obiteljskog života“, one su bile podložne seksualnom nasilju i izrabljivanju bez ikakvih reperkusija za počinitelje. Sukladno tomu, uhićene antifašistkinje bile su izvrnute, između ostaloga, spaljivanju genitalija, silovanju, kao i prisilnom hodanju bez odjeće (str. 104). Pri kraju poglavlja Bitunjac daje još jedan argument u prilog tezi koju je iznijela ranije, a vezan je uz dvostruki moral i paradoksalni karakter ustaške države i tiče se prostitucije. Naime, dok je službeno prostitucija bila zabranjena, stvarnost je bila drugačija. Kako se (na temelju dnevnčkih zapisa Diane Budisavljević) u knjizi ističe, Srpkinja i Hrvatice antifašistkinje odvodilo se i prisiljavalo na prostituciju u bordelima Njemačkog Reicha ili u brojnim hotelima ustaške države u kojima je bila smještena njemačka vojska (str. 106).

U idućem poglavlju „Ustaškinje. Djevojke i žene u ustaškom pokretu“ (str. 107-167) autorica dekonstruira pretpostavku da su žene u NDH samo trpjele. Štoviše, Bitunjac, kreira premisu prema kojoj su žene aktivno oblikovale pokret, unatoč navedenim ograničenjima. Naime, većina rodno uvjetovanih propisa bila je prisutna isključivo na papiru, kao što to Bitunjac ilustrira na primjeru prostitucije. Objašnjavajući navedeno, autorica ističe kako je ratna stvarnost dovela do privremenog sloma stoljetne konzervativne, patrijarhalne društvene strukture čak i na Balkanu (str. 172).

Uz analizu djelovanja glavnih ustaških ženskih organizacija (Ženska

loza hrvatskog ustaškog pokreta i Ženska ustaška mladež) Bitunjac pruža uvid i u živote aktivnih sukreatorica javnog i političkog života NDH. Ove su organizacije imale različite uloge, od kojih je svakako najistaknutija ona kojoj je cilj bila priprema djevojčica za brak i majčinstvo, pri čemu su veliku ulogu imale ustaške heroine poput Anđelke Šarić ili pak Anke Šimunović. Međutim, i ovdje je vidljiva paradoksalnost režima. Naime, ove heroine nije karakteriziralo majčinstvo, nego hrabro držanje pri neprijateljskom ispitivanju (str. 112). Stoga, iako su slavljene zbog svoga javnog djelovanja, kako naglašava Bitunjac, one su istovremeno služile i kao poticaj ženama da prihvate ulogu majke i supruge. Ono što autorica posebno apostrofirala pri analizi rada ovih organizacija jest činjenica da je većina članica pripadala elitnoj društvenoj skupini koja je preuzimala važne političke funkcije (str. 138), kao i to da je većina muških članova obitelji ovih žena također bilo u vrhu ustaške vlasti, kao što je to bio slučaj s Nadom Miškulin, Irenom Javor ili Verom Herenčić (str. 153). Ženske organizacije, baš kao i one u kojima su prevladavali muškarci, provodile su fašističku politiku. Sukladno tomu, djelovanje jedne od njih, točnije Ženske ustaške mladeži, zbog prakse i pokušaja kroatizacije srpske djece predstavlja jedno, kako Bitunjac ističe, najmračnije poglavlje u povijesti ženske ustaške službe (str. 136).

Autorica kreira iznimno zanimljiv narativ u potpoglavlju u kojima obrađuje djelovanje žena obitelji Pavelić, prije svega poglavljenike supruge Marije te kćeri Višnje. Premda se Marija Pavelić u javnost držala po strani, pri čemu se mogao steći dojam o njezinoj apolitičnosti, Bitunjac na temelju svoga istraživanja te prije svega razgovora s njezinom kćeri Višnjom u potpoglavlju „Žene obitelji Pavelić u sjeni politike“ (str. 153-165) navodi kako Marija Pavelić nije bila sje-

na svoga supruga, nego je pomagala u oblikovanju političkog života u NDH (str. 155). Pri tome navodi svjedočenje zapovjednika Poglavnikovog tjelesnog sdruga Ante Miškova, koji je istaknuo da je njezin utjecaj dolazio do izražaja pri imenovanju i razrješenju ministara, kao i pri odlučivanju o tome kako će Pavelić djelovati na fotografijama. Stoga su je neki nazivali i „Poglavnikovicu“. Na tom tragu Bitunjac zaključuje kako su Pavelići uspješno kreirali svoje stereotipne rodne uloge, pri čemu su iza kulisa zapravo zajedno kreirali politiku (str. 159). U drugom dijelu poglavlja autorica se bavi ulogom Višnje Pavelić, s kojom je u nekoliko navrata vodila intervju prilikom kojih je ova, kako Bitunjac zaključuje, uvijek pravdala oca i njegovu politiku (str. 164).

Posljednje poglavlje knjige „Žene u vojsci i Ustaškoj nadzornoj službi“ pruža iznimno rijedak uvid u djelovanje ustaškinja koje su radile kao špijunke ili pak administrativne službenice. Vrlo je zanimljiv primjer jedne od tajnica zaposlenih u UNS-u, na čijem je čelu bio Eugen Dido Kvaternik, stanovite Zlate K. koja je svjedočila ispitivanju Andrije Hebranga (str. 182). Prema arhivskim izvorima, u UNS-u je radilo oko 500 žena, a većina je njih, kako ističe autorica, poslije rata tvrdila kako nisu imale nikakav utjecaj jer nisu bile ni na kakvim položajima. Ovo autorica posebno problematizira u potpoglavljima „Žensko osoblje u koncentracijskom logoru Jasenovac“ (str. 183-188), „Počiniteljice: Maja Buždon, Milka Pribanić, Božica Obradović“ te „Jasenovac u sjećanjima čuvarice koncentracijskog logora Nade Šakić“ (189-199) u kojima pruža uvid u dehumanizirajuće djelovanje čuvarica zloglasnih logora Nova Gradiška i Jasenovac. Bitunjac ovdje prikazuje i dio koji je posebno marginaliziran u okviru istraživanja zločina tijekom Drugog svjetskog rata, a vezan je uz seksualno zlostavljanje

muškaraca. U tom smislu navodi da su čuvarice logora često seksualno iskoristavale zatvornike, nakon čega bi ih ubile (str. 188). Svjedoci na temelju kojih Bitunjac kreira tezu o ratnim zločinima ovih čuvarica naveli su kako je posebno bila brutalna glavna zapovjednica logora u Novoj Gradiški Maja Buždon, koja je između ostaloga ubijala i dojenčad, i to tako da je jednom prilikom „otrgnula dojenče iz naručja, uhvatila ga za noge i zavatlala njime u zid“ (str. 190). Na tom tragu Martina Bitunjac rekonstruira i ulogu Nade Šakić, polusestre zloglasnog Vjekoslava Luburića, koja je sve do svoje smrti marginalizirala vlastitu ulogu u logoru, svodeći je na „običnu primateljicu naredbi“ (str. 194). Premda su kasnija svjedočanstva preživjelih progovarala o zločinima počinjenima u logoru, Nada Šakić ne samo da je minorizirala svoju ulogu, nego je u intervjuima koje je vodila s autoricom knjige, kako navodi sama Bitunjac u posljednjem potpoglavljju, izvrnula status logoraša nazivajući ih „ratnim zarobljenicima“, dakle borcima, ne priznavši da se radilo o civilima koji se nisu imali priliku braniti (str. 195). Nadalje, Šakić je čak navodila *benefite* logora, tvrdeći da su *zarobljenici* imali svoju crkvu i zubara. Iznimno su zanimljive situacije u kojima Martina Bitunjac piše da je ove navode opovrgnula pred samom Nadom Šakić, i to arhivskim materijalima. Međutim, ni tada se Šakić, baš kao ni Višnja Pavelić, nije pokolebala niti pokajala zbog svoga djelovanja. Ovdje je vrlo važno i zanimljivo istaknuti komparaciju koju autorica čini pri kraju knjige navodeći da su čuvarice u njemačkim koncentracijskim logorima u iskazima koje su davale poslije rata nastojale prikazati kako su se čak i sviđale zatvorenici, humanizirajući tako svoju ratnu ulogu. To međutim nije bio slučaj s ustaškinjama poput Nade Šakić, koja je nastavila relativizirati strahote Jasenovce sve do svoje smrti, tvrdeći kako se „ne sjeća ničega neobičnoga“, pri čemu

je logor doživljavala „normalnim radnim mjestom i boravištem“, a ne, kako Bitunjac navodi, mjestom ubojstava, gladi i bolesti (str. 196). Štoviše, u svojim je sjećanjima prednost davala situacijama poput one kada se naljutila jer ju je njezin budući muž Dinko Šakić posjetio neobrijan. Prema autorici, „takva banalna sjećanja na svakodnevni život pokazuju da se Nada Šakić osjećala ugodno na jednom mjestu užasa“ (str. 198).

Na kraju bih istaknula da istraživanja koja su predstavljena u knjizi *Žene i ustaški pokret* otvaraju potreban prostor za slična istraživanja, koja itekako nedostaju u hrvatskoj historiografiji. Jedno od zasigurno velikih tematskih područja koje je Bitunjac na određeni način otvorila svojom knjigom zasigurno su i seksualni zločini tijekom Drugog svjetskog rata. Naime, iako je američka povjesničarka Wendy Jo Gertjanssen još 2004. godine na određeni način otvorila temu seksualnih zločina na ovom području tijekom Drugog svjetskog rata, do knjige Martine Bitunjac napravljeni su mali historiografski pomaci u smjeru u kojemu rade francuska historiografija i istraživači poput M. Fabrice Virgili. Također bih, možda i kao najbitniji razlog zašto ovu knjigu smatram izrazito važnom, navela da u okviru niza paradoksa koje je Martina Bitnjac pokazala knjiga skreće pažnju na činjenicu da su ustaške vlasti s jedne strane pozivale na čednost i pobožnost žena, dok su s druge strane žene poput Dolores Bracanović i Nade Šakić bile smatrane uzornim i pravim ustaškinjama upravo zbog djelovanja koje je bilo jasna manifestacija otklona od ideala u čije je ime ustaški aparat ubijao svoje neprijatelje. Imajući to na umu, možda je analiza rodne politike u NDH najbolji pokazatelj iskrivljenosti, proturječnosti i nakaradnosti cijelog režima.

Ana Rajković Pejić

Berislav MAJHUT: *Na Titonicu: hrvatska dječja književnost u razdoblju socijalističke Jugoslavije* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2022). 181 str. ISBN 978-953-169-490-2.

Autor Berislav Majhut u knjizi *Na Titonicu: hrvatska dječja književnost u razdoblju socijalističke Jugoslavije* obrađuje status dječje književnosti u ideološkom prostoru komunističkog režima od 1945. do 1991. godine. Na primjerima književnih djela Ivane Brlić-Mažuranić, Danka Oblaka, Ivana Kušana i Hrvoja Hitreca autor prikazuje kako je dječja književnost u komunizmu bila sredstvo političke propagande. Knjiga donosi nove spoznaje o hrvatskoj dječjoj književnosti u drugoj polovici 20. stoljeća kroz neka najpoznatija djela dječjih književnih pisaca.

Na početku knjige, u „Uvodu“ (9-26) autor obrađuje društveno-političke okolnosti nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i dolazak Komunističke partije na vlast. Na zanimljiv način, potkrijepljen znanstvenim izvorima, prikazuje kako se komunistička ideologija uvlačila u sve pore društvenog, kulturnog i političkog života. Djeca su u školama učila prema nastavnim programima koji su slijedili komunističku ideologiju, a dodatne potvrde za takve ideje nalazila su u dječjim časopisima i knjigama. Autor u knjizi ističe „specifičnost jugoslavenskog komunizma“, kao i „monolitnost i monopol Komunističke partije“ u Jugoslaviji. Podnaslov „Otpor komunističkoj ideologiji“ donosi dosadašnja znanstvena istraživanja o snagama otpora nakon Drugog svjetskog rata (Katolička Crkva, seljaci koji su se protivili agrarnoj reformi, zabranjene građanske stranke), ali ističe i neke društvene grupe koje nisu bile eksplicitno uperene protiv režima,

ali su bile oštro suprotstavljene vladajućoj ideologiji. Autor u takve skupine svrstava mlade koji su slušali glazbu, gledali filmove i čitali knjige koje nisu potjecale iz „komunističke matrice niti su se uklapale u komunističku sliku stvarnosti“. U ovoj knjizi obrađeno je pitanje „Gdje taj otpor ima izraz u hrvatskoj dječjoj književnosti?“

Prvo poglavlje „Recepcija i nakladništvo *Priča iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić: 1945.-1968.“ (29-55) obrađuje kakva je bila recepcija djela Ivane Brlić-Mažuranić u Jugoslaviji i zašto je ona bila ideološki nepoželjna kao autorica. Kako bi što vjerodostojnije prikazao događanja vezana uz nakladništvo i društvenu percepciju najpoznatijih djela Ivane Brlić-Mažuranić nakon Drugog svjetskog rata, autor se dotaknuo i „Statuta djela i lika Ivane Brlić-Mažuranić u trenutku njezine smrti 1938.“, kao i „Recepcije lika i djela Ivane Brlić-Mažuranić u NDH“. Zatim slijedi „Recepcija lika i djela Ivane Brlić-Mažuranić 1945.-1950.“, gdje su izneseni razlozi marginaliziranja i neuklapanja u novi društveni poredak (protukomunistička uvjerenja, romani obogaćeni kršćanskim vrijednostima, društveni status njezine obitelji, ali i izrazita nesklonost komunističke ideologije bajci), a s druge strane je istaknuto kako je bilo teško izbrisati književni i društveni status književnice koji je imala prije dolaska Komunističke partije na vlast. Majhut piše da je Brlić-Mažuranić bila prva ženska članica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, četiri puta predložena za Nobelovu nagradu za književnost, sudionica rada niza društava, a u prilog joj je išla i njezina međunarodna književna reputacija. Iako je nakon Drugog svjetskog rata postojala potreba za dječjim knjigama, djela najveće i najznačajnije hrvatske autorice dječje književnosti punih pet godina nisu objavljivana. Tako su *Priče iz davnine* prvi put objavljene

nakon Drugog svjetskog rata 1950., a *Čudnovate zgođe šegrta Hlapića* 1951. u Sarajevu. Obljetnice smrti Ivane Brlić-Mažuranić 1948., 1953. i 1958. prošle su gotovo nezapaženo. U knjizi su priložena pisma Ive Brlića u kojima se zalaže za obilježavanje obljetnica smrti svoje majke. Postupna rehabilitacija i prilagođavanje njezinih djela novom društvenom poretku uslijedili su nakon afirmativnih sudova o Ivani Brlić-Mažuranić u javnosti. Na kraju ovog poglavlja autor zaključuje kako je uspomena na lik i djelo Ivane Brlić-Mažuranić bila presnažna da bi pala u zaborav, ali i da se krajem šezdesetih godina krenulo ka prilagođavanju njezinih književnih djela novom društvenom poretku.

„*Modri prozori* Danka Oblaka i kanon hrvatske dječje književnosti“ (57-79) naslov je drugog poglavlja. U njemu autor prikazuje, na primjeru romana *Modri prozori*, kako je dječja književnost služila za odgoj djece u duhu socijalizma u komunističkoj Jugoslaviji. Odmah na početku poglavlja autor ističe da se radi o romanu koji je objavljen u 181. svesku *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1991. godine. U nastavku analizira i predstavlja književne kritike prije i poslije 1991. godine. Zatim slijedi temeljita analiza romana, gdje se izdvajaju pojmovi kojima se Oblak služio, a bili su bitni za odgoj djece u socijalizmu. U knjizi je obrađen pojam „mržnja“, koji je dosta zastupljen u romanu *Modri prozori*. Majhut izdvaja dijelove romana u kojima saznajemo što sve Oblakov glavni junak mrzi. Uz strane kapitaliste, kao čest objekt mržnje javlja se i Crkva, a pojam „vjera“ uvijek je povezan s nečim negativnim. Na kraju ovog poglavlja autor zaključuje da se na primjeru ovog romana pokazala krucijalna veza dječje književnosti i društvenih vrijednosti nekog društvenog uređenja.

Slijedi poglavlje „Subverzivnost prva četiri Kušanova dječja romana“

(81-113) u kojem autor analizira dječje romane: *Uzbuna na Zelenom Vrh*u, *Koko i duhovi*, *Domaća zadaća* i *Zagonetni dječak*. Odmah na početku poglavlja autor naglašava kako je za razumijevanje Kušanovih romana bitno sagledati društveni i povijesni kontekst u kojem su nastali, pa tako iznosi stavove književnih kritičara, od onih koji zastupaju tezu da su Kušanovi romani „oslobođeni od politike i ideologije“ do onih koji smatraju da je upravo „depolitizacija“ hrabro istaknut opozicijski stav. Nadalje, autor se bavi raščlambom navedenih romana stavljajući ih u povijesni kontekst u kojem se radnja odvija (odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata) i kazuje po čemu su „opponentski romani“ komunističkoj ideologiji.

Četvrto poglavlje „Dječji romani o Smogovcima i raspad Jugoslavije“ (115-143) obrađuje prva tri romana Hrvoja Hitreca: *Smogovci* (1976.), *Smogovci i strašni Bongo* (1987.) i *Zbogom Smogovci* (1989.). Autor raščlambom ovih romana razotkriva disfunkcionalno socijalističko društvo u kojem se radnja odvija i pokazuje kako su pisci za djecu uspijevali provući ideje i vrijednosti koje su bile suprotne komunističkoj ideologiji. U ovom poglavlju je istaknuto kako se Hitrec u svojim romanima „nemilosrdno izruguje s razinom socijalne sigurnosti u socijalističkoj državi“ te kako se likovi ponašaju na društveno neprihvatljiv način.

Posljednje poglavlje „*Pričovsvijeti (storyworlds)* ranih dječjih romana Ivana Kušana i njihovih filmskih adaptacija *Koko i duhovi*, *Zagonetni dječak* te njihovih filmskih adaptacija“ (145-167) prikazuje kako je došlo do ekranizacije Kušanovih romana te iznosi teškoće prenošenja radnje i pojava iz jednog ideološkog sustava u drugi. Na kraju knjige nalaze se popis literature (169-175), „Imensko kazalo“ (177-180) i „Bilješka o autoru“ (181).

Pisac Berislav Majhut istražuje dio povijesti koji je vezan za dječju književnost u vrijeme komunističkog režima, otkriva nove spoznaje i potiče na istraživanje tog do sad nedovoljno istraženog dijela povijesti. Ova knjiga je važan doprinos znanosti, a može poslužiti budućim istraživačima za rasvjetljavanje metoda kojima su se služili pisci dječje književnosti u komunističkoj Jugoslaviji.

Danica Marčeta

Károly BUSCH: *A háború árnyékában: emlékek, gondolatok* (Pécs: Közlekedéstudományi egyesület, 2022). 116 str. ISBN 978-963-8121-96-7.

U kriznim vremenima osobito su važne izvrsne stručne i ljudske kvalifikacije. Takvo je stanje nastalo u 1990-im godinama u južnom susjedstvu Mađarske. Iako je u Europi desetljećima vladao mir, promjene koje su se dogodile u Jugoslaviji ponovno su dovele do oružanih sukoba. U zrakopraznom prostoru koji je nastao nakon sloma bipolarnog svijeta, u Srednjoj i Istočnoj Europi raspale su se i nestale države. To se dogodilo i u slučaju Jugoslavije, koju su koliko-toliko održavali vanjski čimbenici i iluzije o mogućnostima međusobne suradnje, ali su kulturne razlike, gospodarska povijest i jačanje srpskog nacionalizma nakon Titove smrti doveli do osamostaljenja republika-članica. Zbog razloga koji se ovdje i sada neće objašnjavati, raspad je u toj državi, za razliku od drugih kompozitnih država (Čehoslovačka, Sovjetski Savez), završio krvavim ratom, koji je ozbiljno utjecao i na tamošnje Mađare.

U takvim je okolnostima iznimno značajna bila uloga Mađarskih državnih željeznica (Magyar Államvasutak), a

unutar velikih korporacija uloga njihove Pečuške uprave, jer su tamošnje željezničke linije neposredno bile povezane s mrežom s druge strane Drave, gdje se odvijao rat. Povijest je voditelj i radnike Uprave prisilno dovela u do tada nepoznatu situaciju. Od velike je važnosti bilo donošenje smirenih, ali profesionalnih mjera koje su poduzeli stručnjaci, što je na koncu uspješno riješeno. Na čelu stručne skupine bio je tadašnji ravnatelj Károly Busch, koji je tri desetljeća kasnije, i to na temelju svojih zapisa, dokumenata i fotografija, vlastita sjećanja pretočio u knjigu, naslovljenu *A háború árnyékában: emlékek, gondolatok* [U sjeni rata: sjećanja, razmišljanja]. Publikacija je objavljena potporom Stručnog odjela za povijest prometa Saveza za znanosti o prometu (Közlekedéstudományi egyesület) u Pečuhu 2022. godine.

Károly Busch na temelju je svojih prethodnih stručnih veza dobro poznao hrvatsku željezničku mrežu i tamošnje vodeće ljude. Znanje hrvatskog jezika omogućilo mu je točno sagledavanje trenutačne situacije. U sjećanjima grupiranima u trima skupinama utvrđuju se one pozadinske informacije i dojmovi koji većinom nisu ili su tek sporadično spomenuti u službenim vijestima. Pod naslovom RAT JE (1990. – 1995.), u četirima se potpoglavljima progovara o koracima koji su bili vidljivi iz Mađarske tijekom nastanka samostalne hrvatske države, o utjecaju vojnih intervencija na željeznice i o nejavnim epizodama koje su se odvijale u to vrijeme. Ravnateljstvo uspješno upravljanje krizom dovelo je do daljnjih ozbiljnih zaduženja: Mađarske državne željeznice imenovala su ga čelnikom svojeg novoosnovanog zagrebačkog predstavništva, čije ustrojstvo knjiga također prikazuje.

Veliko poglavlje naslovljeno NAKON RATA (1996. – 2012.) progovara o početku odnosa s hrvatskim željeznicama koje su krenule putem samostal-

nosti. Šest potpoglavlja prikazuje upoznavanje, iz čijih se detalja saznaje da je Károly Busch poduzeo službene korake i prema bosanskohercegovačkom željezničkom poduzeću. Tijekom izgradnje odnosa praktički je obišao cijelu hrvatsku željezničku mrežu, koja mu nije bila nepoznata. Naime o znatnom je njezinu dijelu znao da je izgrađen u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije te da su u njevogovoj uspostavi i djelovanju do 1918. godine sudjelovali mađarski inženjeri i željezničari. Povijest je dobro poznao i kao željezničar jer su pod Zagrebačkom poslovnom upravom Mađarskih državnih željeznica bile i one južne prekomunarske željeznice od kojih je tek u ljeto 1914. godine ustrojena Pečuška uprava.

Iz knjige objavljene povodom stogodišnjega jubileja doznaje se da se s lakoćom snalazio u hrvatskoj željezničkoj mreži, a ujedno je izvrsno organizirao i zamjenu starih lokomotiva. Preko poslovnih veza uspješno je podupirao i mađarske veze željezničkih naselja, škola za izobrazbu, kulturnih saveza i znanstvenih programa. Drugo potpoglavlje, koje donosi mnoštvo detalja, naslovljeno je „Ponovna uspostava i odvijanje željezničkog prometa“, u kojem osim uspostavljanja željezničke linije Pečuh-Osijek detaljno opisuje i pokretanje prometa žita i prekograničnog prometa bez promjene lokomotive. Mađarske državne željeznice nastojale su podupirati obnovu Hrvatskog željezničkog poduzeća, čije uspjele i neuspjele korake knjiga opisuje zasebno. Autor posebno potpoglavlje posvećuje zajedničkim radovima obnove pod naslovom „Pokušaji za ponovnu uspostavu željezničkih prijevoznih sredstava“. U potpoglavlju „Mozaiči“ autor opisuje vlastite dojmove, a u potpoglavlju „Povratak iz Zagreba“ izvješćuje o povratku u Mađarsku.

U tim dvama velikim poglavljima često se spominju partneri, živući ili pokojni kolege koji su podupirali ra-

zvoj mađarsko-hrvatskih željezničkih veza. Osim iznošenja problema prvog predstavništva, dosljedno se jasno naglašava: s obiju je strana dobio mnoštvo iskaza potpore i u osobnom i u institucionalnom okviru.

Tako autor u trećem velikom poglavlju, naslova POGOVOR – ŠTO MOŽE DONIJETI BUDUĆNOST, iznosi da je, kao pečuški ravnatelj Mađarskih državnih željeznica i kao voditelj zagrebačkog predstavništva, uvijek nastojao da veze koje su nastale tijekom izgradnje željeznica, a zatim prostornu i poslovnu povezanost osnaženu u vrijeme Jugoslavije prenese dalje i na razvoj samostalne Hrvatske. Skromno napominje kako se nada da je to na određenim područjima uspio i ostvariti. Nakon čitanja knjige pouzdano se može ustvrditi da je Károly Busch kao vrstan voditelj i dobar susjed učinio mnogo u vidu proširenja i učvršćivanja hrvatsko-mađarskih odnosa. Premda je u posljednjem velikom poglavlju oblikovao pomalo dvojbene rečenice u vezi s razvojem usporenim zbog različitih razloga, to ne umanjuje korisnost autorova djela.

Nakon povratka u Pečuh, u suautorstvu s Helenom Bunjevac napisao je knjigu *Sinparok a közös múltból* [Željezničke tračnice iz zajedničke prošlosti], koja je objavljena 2016. godine. Riječ je o djelu koje govori o hrvatskoj željezničkoj mreži na temelju vlastitog obilaska zemlje, ali i o osobnim sjećanjima prepunima detalja kojima se oblikuju mišljenja i dojmovi o danjoj temi, i to stručnjaka koji sve izvrsno poznaje. Malo je naime stručnjaka koji dobro govore jezik, koji su stručno osposobljeni i kadri riješiti većinu problema, a čiji su radovi objavljeni na mađarskom vrlo zanimljivi i za hrvatske čitatelje te bi ih stoga bilo uputno prevesti.

János Majdán

(S mađ. prevela Eldina Lovaš)

Ivan Vitez – slavonski plemić, zagrebački kanonik, ugarski primas, promicatelj humanizma, Znanstveni skup povodom 550. godišnjice smrti, Zagreb, 16. rujna 2022.

U organizaciji Hrvatskog instituta za povijest s pokroviteljstvom Prvostolnog kaptola zagrebačkog i Družbe „Braća Hrvatskog Zmaja“ 16. rujna 2022. godine u viteškoj dvorani Družbe „Braća Hrvatskog Zmaja“ održan je znanstveni skup o Ivanu Vitezu od Sredne.

Skup su uvodnim riječima otvorili dr. sc. Gordan Ravančić, ravnatelj Hrvatskog instituta za povijest, i dr. sc. Mario Jareb, uime Društva „Braća Hrvatskog Zmaja“, a dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić predstavila je teme izlagača. Uvodno izlaganje pod nazivom „Ivan Vitez i Zagrebačka biskupija“ održao je dr. sc. Tomislav Matić, dajući pregled crkvene karijere i političkog djelovanja Ivana Viteza od Sredne. Poseban je naglasak stavljen na njegove bliske veze sa Zagrebačkom biskupijom i Kaptolom, gdje je Ivan Vitez od Sredne započeo svoju crkvenu karijeru i do kraja života bio aktivno upleten u organizaciju i sukobe unutar Zagrebačke biskupije.

Prvu sekciju „Crkva i politika sredinom 15. stoljeća“ započela je doc. dr. sc. Silvija Pisk izlaganjem pod nazivom „Srednjovjekovna Sredna“. Izlagačica je smjestila srednjovjekovnu Srednu između Garešnice i Gračenice, u široj okolici južno od moslavačkog pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije. Osim ubikacije i analize javljanja toponima Sredna, autorica se pozabavila precima i rođacima Ivana Viteza od Sredne, ističući da su tek Ivanov otac Dionizije i njegova braća uzeli naziv „od Sredne“ te da je Sredna bila važan i bogat posjed do uništenja u 16. stoljeću od Osmanlija.

Prof. dr. sc. Borislav Grgin održao je izlaganje „Pobuna, urota ili nešto treće? Historiografija o sukobu Ivana Viteza i Jana Panonija s kraljem Matijašem Korvinom“. Autor je dao pregled i analizu mađarske i hrvatske historiografije o navedenoj uroti, zaključujući da je tek nova historiografija ovoj problematici pristupila nijansirano. Izlagač smatra da je historiografija prešla luk od romantizirane, psihologizirane historiografije suvremenika zbivanja, pokušaja uklapanja Viteza i Panonija u veliki hrvatski ili mađarski nacionalni narativ u 19. stoljeću, prešutnog priznavanja narativa u 20. stoljeću, prihvaćanja nove metodologije zadnjih desetljeća, sve do doktorske disertacije dr. sc. Tomislava Matića. Budući da ona sustavno i pregledno pruža dopune i preispitivanja te po prvi put rekonstruira (ne)sudjelovanje Viteza u uroti i njegovo držanje, u historiografiji se može smatrati prekretnicom za ovu temu.

Prvu sekciju zaključuje doc. dr. sc. Luka Špoljarić izlaganjem na engleskom jeziku „Renesansni pape i njihovi apostoli na granici kršćanstva“. U kontekstu papinske politike suprotstavljanja osmanskoj ekspanziji u jugoistočnoj Europi, izlaganje prikazuje karijere trojice prelata: kardinala Bessariona, dračkog nadbiskupa Pala Engjëllija te biskupa Nikole Modruškog. Njihove karijere rezultat su papinske politike u jugoistočnoj Europi, gdje se papinstvo oslanjalo na prelate s granica kršćanstva radi održavanja kontakta s lokalnim elitama tog područja. Vidljive su velike sličnosti u njihovim karijerama: svi su pokazivali veliki interes za humanizam, iz čega se razvio njihov humanistički nacionalizam, odnosno nastojali su predstavljati svoje ugrožene nacije (grčku, albansku i „ilirsku“) na papinskoj kuriji te su se zalagali za obnovu njihovih kraljevstava, gdje bi oni postali novi apostoli nacija.

Drugu sekciju naziva „Kultura humanizma u srednjoj Europi“ otvorila je

prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol izlaganjem „Humanističko obzorje latinske pismenosti na hrvatskom prostoru u XV. st.“. Izlagačica je dala pregled širenja i karakteristika humanizma u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, čiji su nositelji bili obrazovani intelektualci, često prelati. Humanisti su kao uzor uzimali klasični latinitet i antički žanrovski repertoar uz kršćansku duhovnost, no njihovo oponašanje antike nipošto nije bilo savršeno te su pogreške bile prisutne. Humanistički intelektualni centri oblikovali su se u dalmatinskim gradovima, a primjeri narativnih djela, kopiranja antičkih epigrafa i pjesništva pokazuju da je taj utjecaj dolazio i do Slavonije. Najzaslužniji za širenje humanizma izvan mediteransko-jadranskog kulturnog kruga bio je pak dvor Matije Korvina, odnosno humanisti Ivan Vitez od Sredne i Ivan Česmički.

Dr. Péter Ekler je potom održao izlaganje „Pečati Ivana Viteza od Sredne i njegov grb u iluminiranim kodeksima“ na engleskom jeziku. U izlaganju je prikazan katalog pečata Ivana Viteza od Sredne i rukopisa ukrašenih njegovim grbom, koji je opisan kao razdijeljeni štiti koji u gornjem zlatnom polju sadrži crvenog lava (heraldički) okrenutog prema desno, a u donjem plavom polju zlatni ljiljan između dviju zlatnih zviježda. Izlagač je dao pregled promjenjivosti različitih elemenata u grbu (pojava nadbiskupskog križa i mitre, korištenje drugih boja, javljanje lava okrenutog u drugom smjeru). Izradom potpunog kataloga pečata i grbova Ivana Viteza od Sredne otvorile bi se mogućnosti za daljnje istraživanje.

Mmag. Dr. phil. Daniel Luger je u izlaganju „Rani humanizam u Beču tijekom 15. stoljeća“ na engleskom jeziku analizirao pojavu humanizma na Sveučilištu u Beču, navodeći manje poznate predstavnike. Još prije dolaska poznatih humanista Piccolominija i Ivana Viteza

u Beč postojali su profesori i studenti koji su posjedovali humanističke knjige i stvarali humanističke osobne mreže. Rukopisi antičkih tekstova koje su posjedovali često su bili komentirani, a reference na tekstove i komentari pokazuju njihovo veliko znanje o antici i filologiji. Izlagač također navodi primjer pojave humanističke minuskule pod utjecajem karoline na Sveučilištu u Beču. Sve to dovodi do zaključka da se humanizam proširio sjeverno od Alpa na Sveučilište u Beču još prije dolaska Viteza, koji je možda ondje došao u doticaj s njime.

Posljednje izlaganje druge sekcije je i ovog skupa, pod nazivom „Viteška književnost na srednjoeuropskom prostoru“, održala je doc. dr. sc. Kosana Jovanović. Izlagačica je razmatrala način i svrhu širenja dvorske i arturijanske književnosti na prostore srednje i jugoistočne Europe. Bitan kontekst ove pojave u Ugarskoj i Dalmaciji bila je osmanska opasnost, zbog čega viteški ideali pridonose razvoju kulta moći i kulta hrabrosti, s krajnjim ciljem izvlačenja zemlje iz ugroze. U Dalmaciji se ističe Zadar i pojava viteškog romana *Aleksandride*. S druge strane, češka književnost reflektira politička, društvena i vjerska previranja, gdje je vidljivo promicanje interesa plemstva i patricijata protiv kralja (npr. u negativnom prikazu kralja Artura). Zaključuje da u vremenu udaljavanja zapadne književnosti od arturijanske, u srednjoj i jugoistočnoj Europi oslanjaju se na nju u kontekstu osmanske opasnosti, jačanja plemstva, građanstva, trgovaca i narodnih jezika.

Zaključnu riječ dao je dr. sc. Tomislav Matić, koji je iskazao zadovoljstvo zbog žive diskusije koja se razvila nakon svake sekcije, najavio objavu zbornika radova, proglasio skup uspješnim i zahvalio se svim sudionicima. Skup je zasigurno dostojno obilježio 550. godišnjicu smrti Ivana Viteza od Sredne i potaknuo akademsku zajednicu na dodatno bavljenje

ovom često zanemarenom povijesnom ličnosti. Ipak, zbog činjenice da se izlagači na skupu nisu bavili isključivo likom Ivana Viteza od Sredne, pružen je širi i bogatiji humanistički i crkveni kontekst okvirnog razdoblja u kojem je djelovao.

Ivan Marjanović

Continuity and Change in Medieval Central Europe. The Fifth Biennial Conference of Medieval Central Europe Research Network (MECERN), Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava, 27. – 29. travnja 2023.

Od 27. do 29. travnja 2023. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Komenskog u Bratislavi (*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*) u Slovačkoj održao se peti bijenalni skup medievista Srednje Europe pod nazivom *Continuity and Change in Medieval Central Europe - The Fifth Biennial Conference of Medieval Central Europe Research Network (MECERN)*. *Medieval Central Europe Research Network (MECERN)* je najveća istraživačka mreža medievista Srednje Europe, a glavne teme petog skupa MECERN-a u Bratislavi bile su kontinuitet i promjene u Srednjoj Europi u raznim aspektima srednjeg vijeka od politike, vjerskog i intelektualnog života do materijalne kulture i umjetnosti itd. Organizatori skupa bili su Odsjek za slovačku povijest i Odsjek za opću povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta Komenskog u Bratislavi (Slovačka) uz financijsku potporu Višegradskog fonda (*Visegrad fund*). Trodnevni skup bio je podijeljen u 48 sekcija i na njemu je izlagalo više od 170 medievista.

Nakon otvaranja skupa i uvodnih riječi uslijedila su izlaganja. Rad se od-

vijao u četirima paralelnim sekcijama, a obuhvaćen je širok spektar tema.

U sekciji pod naslovom *Transfer ideja i utjecaja na srednjoeuropskom i jadranskom području (Transfer of Ideas and Influences in The Central Europe and Adriatic Area)* sva tri predavanja su održali izlagači iz Hrvatske. Predavanje Roberta Kurelića sa Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli bavilo se vezama hrvatskog plemstva i Svetog Rimskog Carstva u smislu transfera ideja i utjecaja i s tim vezanim promjenama. Na drugom predavanju Barbare Španjol Pandelo sa Sveučilišta u Rijeci bilo je riječi o srednjoeuropskim kulturnim utjecajima na hrvatskom sjevernojadranskom području u srednjem vijeku koji su vidljivi na polju umjetnosti, odnosno skulpture. Izlaganje Kosane Jovanović s istog sveučilišta bavilo se promjenama u srednjovjekovnoj literaturi na primjeru žanra viteškog romana.

Teme izlaganja na jednoj od sekcija prvoga dana bile su posvećene ženama u srednjem vijeku. Predavanje Talie Zajac sa Sveučilišta u Manchesteru na primjeru kijevske princeze Marije Sviatopolkovne ili Volodarovne iz 12. stoljeća, koja se udala za poljskog istaknutog velikaša, pokazuje kontinuitet i promjene stavova i odnosa tadašnjeg poljskog društva i plemstva prema Kijevskoj Rusiji. Patrik Pastrnak sa Sveučilišta Palacký u Olomoucu izlagao je o ritualima povezanim s povratnim putovanjima kraljica udovica koje su se nakon smrti svojih muževa vraćale u svoje rodne zemlje, s naglaskom na područje Srednje Europe. Anna Molnar (King's College London) bavila se pitanjima uključenosti žena u financijske poslove u kasnosrednjovjekovnom Beču, dok je Witold Brzeziński (Sveučilište Kazimierz Wielki, Poljska) izlagao o kontinuitetu i promjenama u pravnom statusu plemkinja u razdoblju od kasnog srednjeg vijeka do

ranog razdoblja ranog novog vijeka (od sredine 14. do sredine 16. stoljeća).

U sekciji koja se bavila kontinuitetom i promjenama u redovništvu na prostoru Srednje Europe Emilia Jamroziak (Sveučilište u Leedsu, Ujedinjeno Kraljevstvo) na temelju ranonovovjekovne kronike Augustina Sartorija, redovnika cistercijske opatije u Oseku (Češka) s početka 18. stoljeća, nastojala je rasvijetliti pitanja kontinuiteta i promjena srednjovjekovnog i ranonovovjekovnog narativa o vlastitoj prošlosti unutar cistercijskog reda. Drugo izlaganje iz ove sekcije također se bavilo cistercijskim redom. László Ferenczi (Karlovo sveučilište u Pragu) izlagao je o kontinuitetu i promjenama u krajoliku vezanim za dolazak i prisutnost cistercita na raznim lokacijama u Srednjoj Europi, iz ekološke i arheološke perspektive. Posljednje izlaganje iz ove sekcije, koje je održao Paweł Cholewicki sa Sveučilišta u Leedsu, bilo je posvećeno pitanjima prihvaćanja opservantske reforme od strane Bosanske franjevačke vikarije u srednjem vijeku.

U sekciji koja se bavila pitanjima kontinuiteta i transformacija ranosrednjovjekovnih elita Jiří Macháček (Sveučilište Masaryk, Brno) izlagao je o pitanjima detekcije elita utemeljitelja crkava na području Velikomoravske Kneževine. Robert Antonín (Sveučilište u Ostravi, Češka) također je izlagao o elitama Velikomoravske Kneževine. Predavanje Ante Alajbega iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu bilo je posvećeno mlađim pripadnicima ranohrvatskih elita, sukladno analizi arheoloških nalaza iz ranosrednjovjekovnog sloja groblja na Crkvini u Biskupiji kod Knina. Ivo Štefan (Karlovo sveučilište u Pragu, Češka) izlagao je o transformaciji elita u središnjoj Češkoj u razdoblju od 8. do 13. stoljeća, dok je predavanje Nerijusa Babinskasa sa Sveučilišta u Vilniusu (Litva) bilo posvećeno društvenim

elitama Velikog Kneževstva Litve u razdoblju 13. i 14. stoljeća.

U prvom dijelu sekcije o reformama unutar Katoličke Crkve (*Reform reconsidered I*) četvero izlagača sa Sveučilišta Palackog u Olomoucu (Češka), Antonín Kalous, Francesco Carta, Florin Leonte i Kateřina Ptáčková, imali su predavanja o franjevačkom redu i o opservantskoj reformi unutar istog reda u Češkoj te u drugim srednjoeuropskim zemljama, a bilo je riječi i o biografiji i hagiografiji sv. Ivana Kapistrana. U drugom dijelu ove sekcije u izlaganjima koja su održale Monika Saczyńska-Vercamer (Poljska akademija znanosti) te Michaela Antonín Malaníková, Judit Majorossy i Kateřina Horníčková (Sveučilište Palackog, Češka) bilo je riječi o utjecaju reformi na život u kasnosrednjovjekovnim urbanim prostorima na primjerima Krakova u Poljskoj, gradova u Moravskoj i Austriji te drugih srednjoeuropskih gradova.

Na izlaganju dvojice predavača iz Poljske, Piotra Guzowskog sa Sveučilišta u Białystoku te Adama Izdebskog sa Jagelonskog sveučilišta u Krakovu, u sklopu sekcije posvećene posljedicama epidemije kuge u Srednjoj Europi sredinom 14. stoljeća (*The absence of the black death in Eastern Central Europe*) bilo je riječi o ekonomskim i demografskim krizama na srednjoeuropskom području koje su uglavnom uvjetovane epidemijom kuge u spomenutom razdoblju.

Jedna od sekcija bila je posvećena i temama svetog rata i križarskih ratova na prostoru Srednje Europe. Paweł Figurski sa Sveučilišta u Regensburgu (Njemačka) i Poljske akademije znanosti analizirao je rukopis liturgijske knjige iz 12. stoljeća **što** ga je sam nedavno otkrio u južnoj Poljskoj, a spomenuta knjiga sadrži molitve, obrede i dijelove liturgije, kao i posvećenje oružja i druge opreme, sve vezano za kontekst svetog rata protiv pogana na području Baltika.

Dušan Zupka sa Sveučilišta Komenskog u Bratislavi komparativno je istraživao ideje i prakse svetog rata i njihov utjecaj na vlast Arpadovića, Přemyslovića i Pjastovića u njihovim srednjoeuropskim monarhijama. Benjámín Borbás sa Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti prikazao je kontinuitet i promjene u odnosu prema ratnom plijenu i ratnim zarobljenicima u vrijeme križarskih ratova (1096-1291.) i to u smislu iskorištavanja materijalne vrijednosti samog plijena, ali i njegovog simboličkog značenja (npr. pokazivanje oružja neprijatelja i ratnih zarobljenika u trijumfalnim povorkama). Sabina Madgearu (Colegiul National Mihai Eminescu, Rumunjska) u svom izlaganju postavila je pitanja kontinuiteta i diskontinuiteta između zadnja dva „križarska“ pohoda, koji su rezultirali bitkama kod Nikopolja 1396. i Varne 1444. godine.

Predavanja Nine Richards (Austrijska akademija znanosti) i Magdalene T. Srienč-Ściesiek (Austrijski institut za arheologiju), Oane Toda (Nacionalni muzej povijesti Transilvanije, Rumunjska) te Radosława Zdaniewicza (Sveučilište u Łódžu, Poljska) održana unutar sekcije *Archaeological Perspectives* bila su posvećena pitanjima kontinuiteta i promjena u svakodnevnom životu ljudi, poput ishrane, graditeljstva te komunikacija, kroz analizu materijalnih ostataka i arheoloških nalaza.

Teme kmetova, seljaka i kraljevskih službenika u srednjoeuropskim zemljama tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka bile su predmetom sljedeće sekcije u izlaganjima koja su održali Pavol Hudáček (Slovačka akademija znanosti), Iurii Zazuliak (Ukrajinsko katoličko sveučilište), László Szabolcs Gulyás (Sveučilište u Nyíregyházi, Mađarska) i Matea Jurić (Hrvatsko katoličko sveučilište).

Naredna sekcija obuhvaćala je teme transformacija u ranom srednjem vijeku

na primjerima kontinuiteta i promjena unutar ranosrednjovjekovnih srednjoeuropskih političkih tvorevina poput Velikomoravske Kneževine, rane Poljske i Ugarske, a izlagači su bili Daniel Ziemann (CEU, Beč), Ágnes Ritoók (Mađarski nacionalni muzej), Franciszek Dąbrowski (Institut za vojnu povijest Akademije vojnih znanosti; Arhiv Instituta nacionalnog sjećanja, Poljska) i Marcin Lisiecki (Sveučilište Nikole Kopernika, Toruń, Poljska).

Do kraja prvog dana konferencije održale su se još i tematske sekcije posvećene utjecaju prodora Mongola na srednjoeuropski prostor u 13. stoljeću, teritorijalnim promjenama i promjenama u krajolicima Srednje Europe tijekom srednjeg vijeka, kulturi, obrazovanju i religiji tijekom 16. stoljeća te etničkom kontinuitetu i promjenama na srednjoeuropskom prostoru u srednjem vijeku i osobito na kraju spomenutog razdoblja.

Prvi dan konferencije završio je plenarnim izlaganjem Anne Adamske sa Sveučilišta u Utrechtu (Nizozemska) na temu kontinuiteta i promjena u proučavanju srednjoeuropske pismenosti.

Drugi dan skupa počeo je predavanjima na teme kontinuiteta i promjena u žanru govora i propovijedi od kasnog srednjeg vijeka do ranog novovjekovnog razdoblja (predavanja Anne Horeczy s Instituta za povijest Poljske akademije znanosti iz Varšave, Anje Božić iz CEU u Beču i Ivane Lukáč Labancove sa Sveučilišta Komenskog u Bratislavi), a zatim predavanjima o historiografiji i percepciji prošlosti Srednje Europe u srednjem vijeku, materijalnoj kulturi spomenutog područja te tamošnjim gradovima i građanima u srednjovjekovnom razdoblju.

Teme narednih četiriju sekcija bile su politika, rat i diplomacija u 15. stoljeću, preispitivanje djelovanja i značaja sv. Ivana Kapistrana na prostoru Srednje

Europe, kontinuitet i promjene u razdoblju vladavina Jagelovića i Habsburgovaca u Srednjoj Europi te u srednjoeuropskim krajolicima i okolišu. Dopodnevni dio drugog dana konferencije završio je posjetom Gradskom muzeju u Bratislavi uz stručno vodstvo domaćina skupa.

Popodnevni dio započeo je prezentacijama novih projekata, u sklopu kojih je održan okrugli stol o korespondenciji Ivana Kapistrana u Srednjoj Europi, koji su održali Gábor Klaniczay (Srednjoeuropsko sveučilište - CEU, Budimpešta/Beč), György Galamb (Sveučilište u Szegedu, Mađarska), Antonín Kalous (Sveučilište Palackog, Olomouc, Češka) i Paweł Kras (Centar za srednjovjekovne studije, Lublin, Poljska). Julia Burkhardt (Sveučilište Ludwig Maximilian u Münchenu, Njemačka) i Christina Lutter (Sveučilište u Beču, Austrija) predstavile su knjigu o Heleni Kottanner, svjedokinji i kroničarki važnih događaja oko problema nasljeđivanja ugarskog prijestolja malodobnog Ladislava V. nakon smrti njegovog oca Albrechta Habsburškog. Nakon toga Beata Możejko i Joanna Kamień sa Sveučilišta u Gdańsku održale su prezentaciju Istraživačkog centra Memling Sveučilišta u Gdańsku (Poljska) koji se bavi istraživanjem srednjeg vijeka. Ranopopodnevne tematske sekcije drugog dana konferencije bavile su se utjecajima ratova na društva i gradove, kao i na trgovinu, te ekonomskim promjenama uzrokovanim ratovima u Srednjoj Europi na kraju srednjeg i početkom ranog novog vijeka, zatim konceptom kraljevstva, države i državnosti u srednjovjekovnoj Srednjoj Europi na primjeru stvaranja države Pjastovića, stvaranja Ugarske i njene hegemonije u tom dijelu Europe u 10. stoljeću te na primjeru Velikog Kneževstva Litve u 14. stoljeću. Jedna od sekcija bila je posvećena i temama pismenosti te jezika i pisama u Srednjoj Europi na primjerima razvoja srednjovjekovnog latinskog je-

zika u srednjovjekovnoj Poljskoj te upotrebe ćiriličnog pisma u srednjovjekovnom Dubrovniku.

Dvije kasnopopodnevne tematske sekcije bavile su se kontinuitetom i promjenama u kontekstu križarskih ratova te srednjovjekovnom pismenošću vezanom za rukopise i inovacije. Predavači iz Hrvatske Borislav Grgin s Filozofskog fakulteta u Zagrebu te Ivan Majnarić i Ante Bećir s Hrvatskog katoličkog sveučilišta održali su izlaganja na teme previranja u hrvatskom društvu krajem srednjeg vijeka te o društvima i politikama u istočnojadranskim gradovima tijekom kasnog srednjeg vijeka. Jedna od sekcija bila je i okrugli stol s raspravom o novom oksfordskom priručniku posvećenom srednjovjekovnoj Srednjoj Europi (*The Oxford Handbook of Medieval Central Europe*) te ujedno i prezentacija spomenutog priručnika. Na spomenutoj sekciji izlagali su Katalin Szende, Gabor Klaniczay i Gerhard Jaritz sa Srednjoeuropskog sveučilišta (CEU) u Beču, Suzana Miljan iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu te Michaela Antonín Malaníková sa Sveučilišta Palackog u Olomouci (Češka).

Teme drugog plenarnog izlaganja Christiana Raffenspergera (Sveučilište Wittenberg u Springfieldu, Ohio, Sjedinjene Američke Države) na kraju drugog dana konferencije bile su shvaćanje centra i periferije i njihov odnos u srednjovjekovnoj Europi te uloga Srednje Europe u tako postavljenom odnosu.

Posljednji dan skupa započeo je predavanjima o ponovnom vrednovanju povijesti Srednje Europe u 11. stoljeću. Dániel Bácsatyai (Istraživačka mreža Loránd Eötvös, Mađarska) održao je predavanje o kraljevskim službenicima *tavarnicima* u Ugarskoj u jedanaestom stoljeću, a u izlaganjima Nine Richards (Austrijska akademija znanosti), Mártona Rózsa (Sveučilište u Beču, Austrija)

i Márie Vargha (Karlovo sveučilište u Pragu, Češka) bilo je riječi o arheološkoj analizi groblja u Oberleiserbergu (Austrija), putovanju u Češku i Ugarsku poznate i vrlo utjecajne crkvene osobe Brune od Augsburga, brata rimsko-njemačkog cara Henrika II., te o digitalnoj analizi procesa kristijanizacije u srednjoistočnoj Europi. Na drugoj sekciji, čija su tema bili vladari i vladanje, izlagali su Grischa Vercamer (Tehničko sveučilište u Chemnitzu, Njemačka), Yarina Ryier (Isusovačko sveučilište Ignatianum u Krakovu, Poljska), Ryszard Grzesik (Poljska akademija znanosti) i Marek Druga (Slovačka akademija znanosti). Teme ove sekcije obuhvaćale su razne aspekte vlasti srednjoeuropskih vladara i njihove manifestacije na primjeru Poljske, Litve, Ugarske, Austrije, Češke te južnonjemačkih zemalja. Jedna od sekcija bila je posvećena srednjovjekovnoj književnosti na narodnim jezicima na prostoru Srednje Europe.

Jedna od tema bile su i elite, odnosno plemstvo u različitim regijama Ugarskog Kraljevstva. Tako je Cosmin Popa-Gorjanu sa Sveučilišta u Alba Iuliji održao predavanje na temu kontinuiteta i promjena u povijesti lokalnih elita (knezova) i plemstva u srednjovjekovnoj Transilvaniji. Izlaganje Marije Karbić iz Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest i Petra Seletkovića bavilo se transformacijama unutar plemićkih društava Požeške, Vukovske i Srijemske županije, smještenih na pograničju s Osmanskim Carstvom u razdoblju protuosmanskih ratova krajem srednjeg i početkom ranog novog vijeka. Predavanje Pavola Maliniaka sa Sveučilišta u Banskjoj Bystrici (Slovačka) bavilo se karijerama i primjerima društvenog uspona kaštelana i drugih službenika u utvrdama unutar Ugarskog Kraljevstva tijekom kasnog srednjeg vijeka, dok je Tünde Árvai sa Sveučilišta u Debrecenu

obradila temu upotrebe simbola na primjeru moćne ugarske velikaške obitelji Gorjanskih.

O reformama u crkvenoj administraciji, upravljanju приходima, kanonskom pravu i o celibatu u Ugarskoj i Poljskoj izlagali su Gábor Barabás sa Sveučilišta u Pečuhu, Igor Razum (CEU, Beč), Karolina Morawska sa Sveučilišta u Varšavi te Ágnes Maléth (Sveučilište u Szegedu), a održana su izlaganja i o kontinuitetu i promjenama u razdoblju vladavine Ludovika I. Anžuvina u spomenutim zemljama, o Židovima i drugim vjerskim manjinama u srednjoeuropskim zemljama te o srednjovjekovnoj pismenosti, intelektualcima i rukopisima.

Čak dvije ranopodnevnice sekcije posljednjeg dana konferencije obuhvaćale su teme srednjovjekovnog znanja i znanosti. Prvoj je tema bila o starom i novom znanju u Srednjoj Europi, odnosno o kontinuitetu i promjenama u filozofiji i literaturi, dok se druga bavila znanjima iz astronomije, medicine i matematike. Naredna sekcija bavila se srednjovjekovnom vjerskom literaturom te prevođenjem vjerske literature na narodne jezike na srednjoeuropskom području, dok je četvrta obuhvaćala teme iz interpretacije srednjovjekovnih „nacionalnih“ povijesti u popularnoj kulturi suvremenih srednjoeuropskih i istočnoeuropskih društava i u javnom diskursu na primjeru Slovačke, Češke i Rusije.

Posljednje četiri sekcije skupa bavile su se temama kontinuiteta i promjena u stanovništvu i naseljenosti tijekom srednjeg vijeka, vidljivim i u promjenama u crkvenoj i političkoj organizaciji pojedinih područja, na primjeru određenih regija srednjovjekovne Ugarske, zatim kontinuiteta i promjena u srednjovjekovnoj umjetnosti, o ukorjenjivanju kršćanstva i s tim vezanim promjenama u Poljskoj tijekom 12. stoljeća te suvre-

menim interpretacijama srednjovjekovne povijesti i umjetnosti i utjecajem tih interpretacija na današnja društva. Završnim riječima zatvoren je skup u Bratislavi i najavljeno održavanje sljedećeg skupa MECERN-a u Münchenu u Njemačkoj.

Zbog velikog broja sudionika i izlaganja, u ovom prikazu se nisu mogle obraditi sve teme o kojima je bilo riječi na konferenciji. Stoga sam dao samo osnovni pregled tema ovogodišnje konferencije MECERN-a u Bratislavi, detaljnije predstavivši neka od izlaganja. Ipak, vjerujem da i ovakav prikaz pokazuje različitost istraživačkih pristupa i bogatstvo tema prisutnih u suvremenoj srednjoeuropskoj medievistici.

Petar Seletković